

İslam Hukukunda Kuvvet Kullanma Hükümlerinin Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Evaluation of the Use of Force Rules in Islamic Law within the Framework of International Law

Yeşim YILDIZ*

ÖZ

Günümüzde uluslararası hukuk sistemi tüm ulusal hukuk sistemlerinden bağımsız olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak, modern uluslararası hukukun Vestfalya Barışı sonrasında inşa edilmesi, uluslararası hukukun Anglosakson hukuk sistemi ve Kara Avrupası hukuk sistemi ile yetişen hukukçular tarafından geliştirilmesi sonucunu oluşturmuştur. Bu sebeple, İslam hukuk sisteminin uluslararası hukuku ilgilendiren konulara ilişkin getirdiği anlayış yeteri kadar bilinmemektedir. Fiillerini İslam hukuku ile meşrulaştırmak isteyen militan grupların dayandıkları gerekçelerin aslında İslam hukukuna uygun olup olmadığının tespiti önem arz etmektedir. Çalışmada, İslam hukukunda kuvvet kullanımının ne anlama geldiği ve kuvvet kullanımına ilişkin kurallar incelenmiştir. Bu minvalde öncelikle İslam hukukunda kuvvet kullanmaya izin verilen haller ele alınmıştır. Sonrasında klasik anlamda kuvvet kullanma hakkını uygulama yetkisinin kime ait olduğu, kuvvet kullanırken uyulması gereken kısıtlamaların neler olduğu ve kuvvet kullanımı sona erdiren haller ayrıca incelenmiştir. Çalışma uluslararası hukuk kuralları ile İslam hukuku kurallarının mukayeseli değerlendirilmesi ile sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, Kuvvet kullanma, Cihad, Siyer, İnsancıl hukuk

* Ar. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı, yesimyildiz@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4428-6763.

Sorumlu Yazar/Correspondence Author: Yeşim YILDIZ

E-posta/E-mail: yesimyildiz@sakarya.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 24.02.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 18.04.2025

ABSTRACT

Today, the international legal system exists independently of all national legal systems. However, the construction of modern international law after the Westphalian Peace resulted in the development of international law by jurists trained in the Anglo-Saxon legal system and the Continental European legal system. For this reason, the understanding of the Islamic legal system regarding issues concerning international law is not sufficiently known. It is important to determine whether the justifications relied on by militant groups who want to legitimize their actions with Islamic law are actually in accordance with Islamic law. In the article, the meaning of the use of force in Islamic law and the rules regarding the use of force were examined. In this context, first of all, the situations in which the use of force is permitted in Islamic law were discussed. Afterwards, who has the authority to exercise the right to use force in the classical sense, what are the restrictions that must be followed when using force and the situations that end the use of force are also examined. The article was concluded with a comparative evaluation of the rules of international law and Islamic law.

Keywords: Islamic law, Use of force, Jihad, Islamic international law, Humanitarian law

GİRİŞ

Jus ad bellum savaş hakkını niteleyen ve ilk çağlardan başlayarak ilerleyen tarihsel süreçte gelişen çeşitli kültür ve düşüncelerin bir ürünü olarak görülmektedir¹. Günümüzde ise devletlerin barış içerisinde yaşama ihtiyacının bir tezahürü olarak kuvvet kullanma yasaklanmış² ve *jus ad bellum* kavramı modern düzende yerini kuvvet kullanma kavramına bırakmıştır³. Uluslararası hukuk düzeninde kuvvet kullanma yasağının iki istisnası bulunmaktadır: birincisi meşru müdafaa hakkı ve ikincisi BM'nin BM Şartı'nın VII. Bölümü kapsamında alacağı karar⁴. Vaka bazlı incelemelerde de kuvvet kullanmanın kısıtlılığı yönündeki anlayış kendini göstermektedir.⁵

BM Şartı'nın kabulü neredeyse tüm inanış tiplerinde ortak olan insani değerlere dayanan koşulları getirdiğinden insanlık tarihi açısından bir dönüm noktası olarak görülmektedir ve İslam hukuku hükümleri ile büyük oranda uyum içerisindedir⁶. Bu uyumluluğu ortaya koymak için çalışmada öncelikle İslam hukukunda kuvvet kullanma kavramının uygulanma alanını tayin eden cihad

- 1 Elif Uzun, 'Haklı savaş düşüncesinin batılı kökleri: İlk çağlardan yirminci yüzyıla Jus Ad Bellum kavramı' (2010) 6(21) Uluslararası Hukuk ve Politika, 19, 30-31; Fulya A. Ereker, 'İlk çağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı' (2004) 1(3) Uluslararası İlişkiler, 1, 1.
- 2 Birleşmiş Milletler Şartı, 2(4). madde.
- 3 Hakkı Hakan Erkiner, 'Uluslararası Kuvvet Kullanma Hukuku – Jus Ad Bellum – Bakımından Rusya-Ukrayna Savaşı' iç Adem Özer ve Fatma Taşdemir (Edr), *Stepler, Dinyeper ve Barut: Ukrayna – Rusya Savaşı'nın Uluslararası Hukuk Veçhesi* (Adalet 2023) 40; Stuart Casey-Maslen, *Jus ad Bellum: The Law on Inter-State Use of Force* (Hart Publishing, 2020) 14; Savaş, devletlerin birbirleriyle silahlı çatışma içerisinde oldukları durumlarda hala kullanılan bir kavramdır. Bu sebeple çalışmada kuvvet kullanma ve cihad kavramlarının yanında savaş kavramı da sıklıkla kullanılmıştır.
- 4 Birleşmiş Milletler Şartı, 51. madde ve Bölüm 7.
- 5 Alexandra Hofer, Olivier Corten and Tom Ruys (Edr), *The Use of Force in International Law A Case-based Approach* (Oxford 2018) 1-4.
- 6 Justin Parrott, 'Jihad as Defense Just War Theory in the Quran and Sunnah' (2016) Yaqeen Institute for Islamic Research 1, 1.

kavramının detaylı bir biçimde incelenmesi gerekmektedir⁷. Söz konusu inceleme İslam hukukuna göre kuvvet kullanımına başvurma hangi durumlarda meşru olduğunu ortaya koyacaktır. İkinci olarak, kuvvet kullanma esnasında getirilen sınırlandırmaların neler olduğu tespit edilerek kuvvet kullanmanın İslam hukuku doktrinindeki insanî boyutu kısaca ele alınacaktır. Sonrasında, kuvvet kullanmaya ne zaman son verilmesi gerektiği cevaplanarak cihadın genel hatlarıyla kapsamı oluşturulmuş olacaktır. Nihayetinde hem cihad kavramının meşruluğunu ortaya çıkaran sebepler hem de İslam hukukunda kuvvet kullanımını sınırlandıran kurallar, uluslararası hukukta kabul edilen kuvvet kullanma kavramı ve insancıl hukuk kuralları ile mukayese edilecek ve çalışma sonlandırılacaktır. Çalışmanın temel amacı uluslararası hukuk alanında çalışmalar yapan araştırmacıların kuvvet kullanma hususunu İslam hukuku boyutuyla tanımaları ve uluslararası hukuk çerçevesinde kritize edebilmeleridir. Bu sebeple çalışmada, uluslararası hukuk öğretisindeki kuvvet kullanma kavramıyla ilgili temel açıklamalar yerine İslam hukuku öğretisi çerçevesinde detaylı bilgi verilip söz konusu bilgiler uluslararası hukuk boyutuyla değerlendirilmiştir.

I. İSLAM HUKUKUNDA KUVVET KULLANMA DOKTRİNİ: CİHAD

Arapça kökenli bir kelime olan cihad, “cehd” kökünden türemiştir ve kelime kökeni itibarıyla “güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkanları kullanmak” anlamına gelmektedir⁸. İslam literatüründe, dine dair emirleri ve yasakları öğrenip ona göre yaşamak ve öğrendiklerini başkalarına öğretmek, iyiliği telkin edip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslamı yaymak, nefse ve nefis dışındaki düşmanlara karşı mücadele vermek şeklindeki genel ve kapsamlı ele alınan cihad, fıkıh terimi olarak daha çok savaş, tasavvuftaysa nefis-i emmareyi yenme çabası için kullanılmıştır⁹. Şu durumda cihad geniş anlamıyla ele alınırsa Allah yolunda can, mal varlığı, nefis gibi çeşitli yollarla kötülüklerden uzak durmak için elden gelen çabayı göstermeyi telkin eden bir kavram olarak değerlendirilirken dar anlamıyla ele alındığında fıkhi yönü olan kuvvet kullanma kastedilmiş olacaktır¹⁰.

İbn Rüşd hem geniş anlamda cihadın hem de dar anlamdaki cihadın kalp, dil, el ve kılıçla olmak üzere dört farklı şekilde gerçekleştirilebileceğini kabul etmektedir¹¹. Bu durum kuvvet kullanma çatısı altında inceleyeceğimiz cihad kavramında devletin fiziksel kuvvete başvurusunun tek çözüm yolu olmadığını göstermektedir. İslam devletinin uluslararası bir sorunu diplomatik yollarla çözmeye

7 Hilmi Zawati, *Is Jihad a Just War?: War, Peace, and Human Rights Under Islamic and Public International Law* (Edwin Mellen 2001) 55-58; Sercana Yüce Akkaya, *İslam Hukukuna Göre Uluslararası İnsancıl Hukuk Ve İnsan Hakları* (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019) 32.

8 Ahmet Özel, ‘Cihad/ 1. Bölüm’ (*Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*) <<https://islamansiklopedisi.org.tr/cihad#1>> Erişim Tarihi 23 Şubat 2024.

9 Ibid.

10 Önder Bakırcıoğlu, *Islam and Warfare: Context and Compatibility with International Law* (Routledge 2014) 64 ff.

11 İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l Muktesid* (*Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Hukuku*), Çeviren: Ahmet Meylani (Ensar 2015) (2) 150.

çalışıyor olması da cihadın bir örneği olmakla birlikte kılıçla yapılan cihad bir başka deyişle fiziksel anlamda kuvvete başvurusu ise meşru müdafaa ihtiyacı sebebiyle ortaya çıkmaktadır¹².

Fıkıhta yer yer cihad kavramına karşılık olarak “Harb”, “Kıtal”, “Fetih”, “Gazâ” ve “Nefir” gibi kavramlarda tercih edilmiştir¹³. Cihadın meşruiyeti ise sıkı şartlara bağlanmış ve barışı temin etmek için yapılacağı kabul edilmiştir¹⁴. Cihad, savaşız çözüm yolu varken kuvvet kullanmaya başvurulamaması, cihad esnasında sivillere ve sivil alanlara zarar verilmemesi, savaş öncesi ve savaş sonrasında taraf devletler ile devletlerin kayıp ve yaralılarının gözetilmesi gibi öncelikler getirmektedir¹⁵. Bu hassasiyet, İslam hukukunda devletlerarası ilişkilerin barış zemini üzerine kurulduğunu teyit etmektedir.

A. CİHAD GEREKTİREN SEBEPLER

İslam hukukunda kuvvet kullanmaya dair hükümler aşama aşama konulmuştur¹⁶. İslamın ilk dönemlerinde Müslüman sayısının azlığı sebebiyle, düşmanlık gösteren kişilerle karşılaşmamak, karşılaşıldığında ise onlardan yüz çevirmek¹⁷ ve güzel sözlerle karşılık vererek dini tebliğ etmek¹⁸ bildirilmiştir. Sonrasında zulüm eden kişiler ayrık tutularak diğerleri ile en güzel yollarla mücadele edilmesi emrolunmuştur¹⁹. Nihayetinde kendilerine savaş açılan kimselere zulme uğramış olmaları sebebiyle kuvvet kullanma izni verilmiş²⁰ ve bu izin ilerleyen süreçlerde de tekrar edilmiştir²¹. Bununla birlikte, devlet, düşmanlık eden devletlere ancak barışa yanaşmamaları ve taarruza devam etmeleri halinde kuvvet kullanmaya devam edebilecektir²². Düşman devletin barışa yönelmesi halinde ise barışa yönelmek emredilmiştir²³.

İslam hukukuna göre devletler iç hukuk düzenlerinde isyan (bağy) edenlere, mürtetlere (dinden dönenlere) ve yol kesicilik yapan eşkıyalara karşı kuvvet kullanabileceklerdir²⁴. Bu sebeple kaynaklarda cihad: İsyan edenlere, mürtetlere ve eşkıyalara karşı olmak üzere üç başlık altında ele alınmaktadır²⁵. Siyer alanında ise iç hukuk alanında var olan kabul üzerinden hareket edilmiş ve anlayış devletlerarasındaki ilişkilere tatbik edilerek revize edilmiştir. Buna göre öncelikle barışın asıl kuvvet kullanmanın istisna olduğu kabul edilmiş ve başka bir şekilde korunması ve savunması

12 Niaz A. Shah, ‘The Use of Force under Islamic Law’ (2013) 24(1) The European Journal of International Law 343, 344.

13 Kavramlar arasında nüans farklılıkları olmakta birlikte çalışmanın amacı doğrultusunda detaya girilmemiştir. Alimcan Buğda, ‘İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad’ (2021) 37 İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 195, 196.

14 Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm Hukuku: Umumi ve Hususî Hükümler* (3. Bası, Arı Sanat Yayınevi 2018) 275.

15 İbn Rüşd (n 11) 151 vd.

16 Ekinci (n 14) 276.

17 Kuran-ı Kerim, En’âm Suresi/106.

18 Ibid. Nahl Suresi/125.

19 Ibid. Ankebut Suresi/46.

20 Ibid. Hac Suresi/39.

21 Ibid. Bakara Suresi/190,194 ve 244; Nisa/75.

22 Ibid. Nisa Suresi/91.

23 Ibid. Enfal Suresi/61.

24 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (Ravza 2021) (3) 354 vd.

25 Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam* (The Lawbook Exchange 2006) 74.

mümkün olmayan mühim bir hakkı korumak, Müslüman toplumun varlığını korumak ve haksızlığı ortadan kaldırmak için kuvvet kullanmaya müsaade edilmiştir²⁶. Şu halde İslam hukukuna göre devletler ancak meşru müdafaa, başkalarına karşı gerçekleştirilen zulmü durdurmak ve tebliğ amacıyla cihad yapabileceklerdir²⁷.

1. Meşru müdafaa

İslam hukukunda devletin bütünlüğüne, bağımsızlığına yahut vatandaşların can, mal ve onurlarına ve müttefiklerine karşı gerçekleştirilen bir fiili saldırı karşısında kuvvet kullanma hakkı bulunmaktadır²⁸. Meşru müdafaa amacıyla kuvvet kullanmaya izin veren ilk ayet Hac Suresinin 39. ayetidir ve söz konusu ayetten önce nazil olan yetmişin üzerinde ayet kuvvet kullanmayı yasaklamıştır. İslam düzeninde kuvvet kullanmanın meşruiyeti devam eden zulüm ve tecavüze karşı müdafaa zaruriyetine binaen doğmuştur²⁹. Devam eden ayette ise bireylerin inanışları sebebiyle yerlerinden edilmiş olmaları meşru müdafaanın doğuş sebebi olarak gösterilmiştir³⁰.

Kuvvet kullanma konusunda daha sonra nazil olan Bakara Suresinin 190. ayeti ve devamında ise kendisine karşı savaş açılanlara Allah yolunda savaşma izni verilmiş ve bilmisil yoluyla müdafaa meşru kılınmıştır³¹. Ayette “sizinle savaşanlar” ifadesi geçtiğinden İslam devletinin herhangi bir gerekçe olmaksızın bir saldırıyı başlatan taraf olamayacağı sonucuna varmak yerinde görünmektedir³². Devlet hem kendi haklarını ve hem de vatandaşlarının haklarını korumakla mükellef olduğundan gerekli tedbirleri almak mecburiyetindedir. Hakların çiğnenmesi ise meşru müdafaa hakkını doğurmaktadır³³. Meşru müdafaa birçok şekilde ortaya çıkabilecektir. Bu noktada meşru müdafaayı doğuran haklı sebepler tahdidi olarak sayılmamıştır. Ancak açık bir saldırının varlığı, elçilerin öldürülmesi, barış antlaşmasının bozulması ve düşmanla işbirliği örnek gösterilebilir³⁴. Bununla birlikte karşı tarafa gözdağı vermek ve her an savaşa hazır olmak için hazırlık içerisinde bulunmak Kur’anda tavsiye edilmiştir³⁵. Aynı zamanda karşı tarafın Barış Antlaşması’na aykırı davranışları ortadaysa ve savaş kaçınılmazsa da savaştan önce antlaşmayı bozma salahiyeti tanınmıştır³⁶. Yine

26 Recep Çetintaş, ‘Hz. Peygamber’in Sünnetinde Barış ve Savaş’ iç Recep Çetintaş, Anar Gafarov ve İbrahim Türkoğlu (Edr), Çeşitli Yönleriyle Hz. Muhammed (Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları 2017) 119-120.

27 Ekinci (n 14) 277.

28 Ali Kaya, ‘İslam Hukukunda Milletlerarası Kamu Düzeninin Korunması ve Kuvvet Kullanma Yetkisi’ (1998) 7(7) Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 315, 321; Çetintaş, ‘Hz. Peygamber’in Sünnetinde Barış ve Savaş’ (n 26) 126; Niaz A. Shah, ‘Self-Defence in Islamic Law’ (2005-2006) 12 Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law 181, 183-184; Parrott (n 6) 8; Shah, ‘The Use of Force under Islamic Law’ (n 12) 344.

29 Ömer Nasuhi Bilmen, ‘Kuran-ı Kerim Tefsiri’ (Tahavi.Com Ehl-i Sünnet Vel Cemaat) <<https://www.tahavi.com/hac-suresi/2/>> Erişim Tarihi 1 Mart 2024.

30 Kuran-ı Kerim, Hac Suresi/40.

31 Ömer Nasuhi Bilmen, ‘Kuran-ı Kerim Tefsiri’ (Tahavi.Com Ehl-i Sünnet Vel Cemaat) <<https://www.tahavi.com/bakara-suresi/7/>> Erişim Tarihi 1 Mart 2024.

32 Shah, ‘The Use of Force under Islamic Law’ (n 12) 344-345.

33 Muhammed Hamidullah, İslamda Devlet İdaresi (Beyan 2020) 211.

34 Saffet Köse, ‘Cihad Şiddete Referans Olabilir mi?’ (2007) 9 İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 37, 60-63.

35 Kuran-ı Kerim, Enfal Suresi/60.

36 Ibid. Enfal Suresi/58.

karşı taraf saldırı için hazırlığa başlamış ve sefer düzenleyeceği kesin idiye, kendilerine karşı saldırı düzenlemek meşru müdafaa kapsamında hukuka uygun olacaktır. Nitekim Beni Müstalik (Müreyysi) Gazvesi bu duruma örnek teşkil etmektedir³⁷.

Devletin bireysel meşru müdafaa hakkının yanında kuvvet kullanmaya izin verilen bir başka durum ise kolektif meşru müdafaa olarak değerlendirilebilecek müttefiklere yardım durumudur³⁸. Hudeybiye Barış Antlaşması'nda İslam Devleti'nin himayesinde olan Huzaa kabilesine antlaşmanın diğer tarafında olan Kureyşlilerin himayesinde olan Beni Bekir kabilesi tarafından yapılan saldırı neticesinde Peygamber'in kuvvet kullanmayı uygun bulması bu duruma örnek olarak gösterilebilir³⁹. Belirtmek gerekir ki, Peygamber Beni Bekir kabilesinin ihlali sebebiyle direk kuvvet kullanma yoluna başvurmamış öncelikle diplomatik seçenekleri masaya koymuştur. Ancak Kureyşlilerin diplomatik yollara yanaşmaması sebebiyle kolektif meşru müdafaa seçeneğine başvurulmuştur⁴⁰.

2. Zulmü durdurmak

İslam hukukunda kuvvet kullanmaya başvurulabilecek bir başka durum ise yabancı devletlerde yaşayan Müslümanların kendilerine zulmeden devlete karşı yardım istemesi halinde ortaya çıkmaktadır⁴¹. İslamda zulmetmek yasaklanmakla kalmamış zulme engel olmak da bir görev haline getirilmiştir⁴². Ayette Allah yolunda olduğu için bulunduğu devlet tarafından zulme uğrayan kişilerin yardım dilemesi durumunda İslam devletine kuvvet kullanarak yardım etme görevi yüklenmiştir⁴³.

Meşru müdafaa sebebiyle kuvvet kullanma hakkında zulme uğrayan taraf bizatihi devletin kendisi⁴⁴ yahut devletin ittifak içerisinde bulunduğu bir diğer devlet iken⁴⁵ zulme engel olmak için kuvvet kullanma görevinin doğması ümmet anlayışının bir yansımasıdır⁴⁶. Burada ayırt edici husus meşru müdafaa hususunda devlete kuvvet kullanma izni verilmişken, zulmü durdurmak hususunda ise bir yükümlülük yüklenmiş olmasıdır. Mazlum ve zayıf Müslümanları savunmak için direkt olarak kuvvet kullanma salahiyetinin eşiği, maruz kalınan zulmün Müslümanları evlerini terk etmeye zorlayacak kadar yoğun olmasıdır⁴⁷. Kuvvet kullanma yoluyla zulmü durdurmanın iki önemli amacı bulunmaktadır: a) Allah rızasını kazanmak, b) Zulmü engelleyip adaleti sağlamak⁴⁸. Ayetlerde

37 Recep Erkocaaslan, 'Beni Mustalik Gazvesi Esnasında Ortaya Çıkan Nifak Hareketleri ve İfk Olayı' (2015) 51 (1) Diyanet İlmi Dergi 129, 130-132.

38 Kaya (n 28) 322.

39 Mustafa İyidoğan, 'İslâm Öncesi Dönemdeki Kabile İttifaklarının İslâm Tebliğine Yansıması: Huzâa-Hâşimoğulları Örneği' (2021) 2 (3) Akademik Siyer Dergisi 80, 85.

40 Ramazan Hurç, 'Hz.Muhammed'in Müşrikler ile Yaptığı Anlaşmalara Siyasal Bağlamda Bir Bakış' (2001) 6 Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 21, 32.

41 Kuran-ı Kerim, Nisa Suresi/75.

42 Ekinci (n 14) 277.

43 Bakırcıoğlu (n 10) 56-57; Kaya (n 28) 321-322; Köse (n 34) 63-64; Shah, 'Self-Defence in Islamic Law' (n 28) 184.

44 Kuran-ı Kerim, Hac Suresi/39.

45 Bkz. 36 numaralı dipnot.

46 Kuran-ı Kerim, Enfal/72.

47 Shah, 'The Use of Force under Islamic Law' (n 12) 344-345.

48 Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*

zulmün Müslümanları evlerini terk etmeye zorlayacak kadar olması durumunda herhangi bir kısıtlama getirilmeksizin kuvvet kullanma imkanı tanınmışken⁴⁹ şayet Müslümanlar “din konusunda” yardım talebinde bulunuyorlarsa kuvvet kullanma imkanı ancak yardım talep edilen devletin daha önce yapmış olduğu antlaşmaya aykırılık teşkil etmemesi halinde doğacaktır⁵⁰.

Hükümler İslam devletinin kuruluş aşamasında belli durumların cereyan etmesi üzerine gönderilmiş olmakla birlikte benzeri tüm durumlar için geçerli oldukları kabul edilmektedir⁵¹. Zira sebebin özel olması hükmün genel olmasına engel değildir⁵². Ancak burada bir belirsizlik ortaya çıkmaktadır. Zulmü durdurmak için kuvvet kullanma yükümlülüğü Müslüman olup olmamasına bakılmaksızın tüm insanlığı kapsayacak şekilde genişletilebilecek midir⁵³? Yoksa yalnızca ayette geçtiği şekliyle Müslümanları mı kapsamaktadır⁵⁴? Aynı zamanda zulmün din dışı sebeplerle meydana gelmesi halinde hüküm yine uygulama alanı bulacak mıdır⁵⁵? Özel bir sebep üzerine getirilen hükmün lügat olarak kapsamına giren tüm fertleri herhangi bir ayırım yahut özel anlatım olmaksızın içine alması mümkün olmakla birlikte⁵⁶ konu üzerinde bir fikir birliği mevcut değildir. Bununla birlikte ayetlerle getirilen hükümlerin zulmü durdurmak noktasında devlete kuvvet kullanma yükümlülüğü yüklediği göz önünde bulundurulduğunda, fikir birliği olmayan hususlarda hükmün bir yükümlülük doğurmasa da kuvvet kullanma hakkını meşru kılacak şekilde genişletilmesini kabul etmek kanaatimizce İslam hukukuna aykırılık teşkil etmemektedir⁵⁷.

3. Tebliğ

Tebliğ sözlük anlamı itibarıyla “bir şeyi veya bir haberi ulaştırmak” demektir ve kesin deliller getirmek ve ileri sürülecek karşıt düşünceleri çürütmek suretiyle dini inançları kanıtlama gücü kazandıran kelimeler ilminde “peygamberlerin vahiy yoluyla aldıkları bilgiyi insanlara ulaştırması” anlamına gelmektedir⁵⁸. Tebliğ bir noktadan bir başka noktaya iletilmek üzere alınan bir emanetin gideceği noktaya tam olarak teslim edilmesini ifade etme hususunda tavsiyeden ayrılmaktadır ve peygamberlerin Cebrail vasıtasıyla Allah’tan aldıkları mesajları insanlara duyurmalarını ifade etmektedir⁵⁹.

(Diyanet İşleri Başkanlığı 2003) (2) 95-96.

49 Kuran-ı Kerim, Nisa Suresi/75.

50 Ibid. Enfal/72.

51 Köse (n 34) 64.

52 Çetintaş, ‘Hz. Peygamber’in Sünnetinde Barış ve Savaş’ (n 26) 127.

53 Ekinci (n 14) 277; Recep Çetintaş, ‘İslâm Hukukunda Gayrimüslimlerle İlişkiler Bağlamında Cihad Anlayışı’ (2018) 31 İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 25, 45; Shah, ‘The Use of Force under Islamic Law’ (n 12) 345.

54 Ömer Nasuhi Bilmen, ‘Kuran-ı Kerim Tefsiri’ (Tahavi.Com Ehl-i Sünnet Vel Cemaat) < https://www.tahavi.com/nisa_suresi/3/ > Erişim Tarihi 8 Mart 2024.

55 Karaman vd. (n 48) 95-96.

56 Gazali, *El-Müstasfa Min İlmi Usul (İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi)*, Çeviren: Yunus Apaydın (Rey 1994) (2) 110 vd.

57 Kuran-ı Kerim, Maide Suresi/32; Enbiya Suresi/107.

58 Mehmet Boynukalın, ‘Tebliğ’ (*Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*) <<https://islamansiklopedisi.org.tr/teblig>> Erişim Tarihi 10 Mart 2024.

59 İsmail Lütfi Çakan, *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları* (Büşra 1992) 22.

Ayetlerde de yer aldığı üzere⁶⁰ bilgiyi ulaştırma vazifesi içerisinde herhangi bir zorlama barındırmamaktadır. Ancak İslam'da tebliğ vazifesinin mahiyeti üzerine çokça tartışma bulunmaktadır⁶¹. Çünkü Kuran'da mutlaklık bildiren bazı ayetler kafir yahut müşrik olan kişilerle topyekün savaşma salahiyeti vermektedir⁶². İmam Şafii, Kasani, İbn Teymiyye'nin de aralarında bulunduğu bazı islam alimleri bu mutlakiyete dayanarak kafir ve müşriklerle Müslüman oluncaya yahut cizye verinceye kadar savaşılması gerektiği kanaatine varmışlardır⁶³. Bu bakış açısı cihad anlayışıyla yorumlanması halinde kılıç hakkı olarak isimlendirilen ve sonu gelmeyen bir kuvvet kullanma hakkının kullanılmasına kapı aralamaktadır⁶⁴. Böylece kuvvet kullanma hakkını doğuran sebep tebliğ olmaktan çıkmaktadır. Muhakkak tebliğ vazifesine yahut tebliğ yoluna çıkacak olan engel bir savaş sebebi oluşturabilecektir. Ayetlerde vurgulanan⁶⁵ tebliğe engel sebebiyle savaş hakkı ise Müslümanların yurtlarından çıkarılmaları ve Allah yoluna erişmelerinin engellenmesi durumunda vuku bulmaktadır⁶⁶. Yani tebliğ sebebiyle savaş hakkının doğması da sınırsız bir yetki olarak görülmemiş ve şartlara bağlanmıştır.

Fıkıh kitaplarında Müslüman olmayan bir devletin hakimiyeti altındaki topraklara yani darül harbe sefer düzenlemek görev olarak addedilmiştir⁶⁷. Mezhep fakihlerinin ciddi bölümü ise Müslümanların savaşacak kadar güçlü olmadıkları durumlarda barış uygulamasına gidilmesini uygun görmüşlerdir. Ancak Müslümanların güçlü olması durumunda ise Müslüman olmayan devletlerin cizye vermemeleri halinde onlarla savaşmak için ekstra bir meşru müdafaa halinin doğmasına ihtiyaç görmemişler ve savaş durumunu esas kabul etmişlerdir⁶⁸. Bununla birlikte savaş halinin esas alınma sebepleri kendi tarihsel koşulları içerisinde incelendiğinde söz konusu dönemde dünyada devletlerarası ilişkilerde savaş halinin esas olduğu görülmektedir⁶⁹.

Mezheplerin doğup geliştiği dönemde dünyada savaş meşru görülmekte ve güçlü devletlerin diğer devletleri kendi hakimiyetlerine almaları olağan karşılanmaktaydı⁷⁰. Aynı zamanda devletler inanç sistemleri üzerinden doğacak olan bir mücadeleyi haklı bir savaş sebebi olarak görmekteydi. Haçlı seferleri de bu durumun tipik örneklerindendir⁷¹. Aynı bakış açısı uzun yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Nitekim Grotius da yanlış dine mensup olanlarla sıkı ilişkiler içerisinde girmemeyi telkin ederek bütün Hristiyanların Hristiyanlık düşmanlarına karşı kurulacak birliğe girmek zorunda

60 Kuran-ı Kerim, Nur Suresi/54; Nahl Suresi/82; Şura Suresi/48; Teğabun Suresi/12.

61 Bakırcıoğlu (n 10) 92-119.

62 Kuran-ı Kerim, Bakara Suresi/196; Tevbe Suresi/5, 23, 30 ve 96.

63 Buğda (n 13) 206.

64 Shah, 'The Use of Force under Islamic Law' (n 12) 346-357.

65 Kuran-ı Kerim, Bakara Suresi/ 191, 217.

66 Shah, 'The Use of Force under Islamic Law' (n 12) 356.

67 Ahmet Yaman, *İslam Kamu Hukuku* (Bilimsel Araştırma Yayınları 2020) 60 vd.

68 Ahmet Özdemir, 'Fıkıh Mezheplerinin Dârü'l-Harb ile İlişkilerde Savaşı Esas Almalarının Sebepleri ve Günümüz Açısından Tahlili' (2013) 13(1) Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 113, 115-119.

69 Ibid. 120-123.

70 Edip F. Çelik, *Milletlerarası Hukuk II* (Filiz 1987) 21.

71 Malcolm Lambert, *Crusade and Jihad: Origins, History, Aftermath* (Profile 2016) 22; Ergün Mehmet Caner ve Emir Fethi Caner, *Christian Jihad: Two Former Muslims Look at the Crusades and Killing in the Name of Christ* (Kregel 2004) 81-82.

olduklarını belirtmiştir⁷². Devletlerin herhangi bir ölçüte bağlı olmaksızın savaş kararı aldıkları ve devletlerarası ilişkilerde keyfiliğin hüküm sürdüğü uzun yüzyıllar boyunca⁷³ birçok devlet adını cihad olarak isimlendirmemiş olsa da benzer uygulamaya başlamıştır. Dönemin tarihsel koşulları içerisinde yapılan bu değerlendirme neticesinde⁷⁴ günümüzde tebliğin cihad bağlamında bir kılıç hakkı olarak yorumlanamayacağı genel olarak kabul edilmektedir⁷⁵.

Cihad düşüncesi, İslam'ın tebliğinde kullanılan bir yöntem ve dünyayı kılıç zoruyla hükümlanlık altına alma amacından ziyade, devletin bekasını sağlamayı ve Müslümanları oluşabilecek her türlü tehdide karşı savunmayı amaçlamaktadır⁷⁶. Bu İslam'ın doğuşu ve mezheplerin gelişmesi sürecinde savaşın doğal durum olması sebebiyle cizye vermeyen ile savaş haliyle kendini göstermiştir.⁷⁷ Halbuki Kuranda yer alan cihad fikri savunma ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve tebliğ ayetleri barışı esas savaşı istisna olarak görmektedir⁷⁸. Cihad saldırganlık amacıyla kullanılmaktan ziyade savunma amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Peygamber ve Halife döneminde yer alan uygulamaların analizi de cihadın saldırma hakkını münhasıran içinde barındırdığı yönünde herhangi bir sonuca götürmemektedir⁷⁹. Bununla birlikte günümüzde radikal grupların tebliğ başlığı üzerinden cihadı yanlış yorumlamalarına sıklıkla rastlanmaktadır⁸⁰. Radikal gruplar tarafından gerçekleştirilen terör faaliyetleri sebebiyle cihad konusu hala yanlış bilinmekte ve değerlendirilmektedir. İslam'da cihada yönelik ana akım görüş, şiddetle değil şiddetsizlik ile bağdaşmaktadır⁸¹. Binaenaleyh cihadın bir meşru müdafaa aracı olduğunu, tebliğ vazifesinin cihadın bağlamından ayrı bir anlam ifade ettiğini ve tebliğin ancak Müslümanların yurtlarından edilmeleri yahut dinlerini yaşamalarına engel olunması durumunda bir savaş sebebi doğuracağını söylemek yerinde olacaktır.

B. CİHADIN İLANI VE ETKİSİ

Yukarıda açıklanan cihad sebeplerinden herhangi birinin ortaya çıkması varsayımında, bir sonraki aşama gerçekleşecektir: Cihadın ilanı ve bu ilana bağlanan hükümler. Ayete göre, Müslüman bir

72 Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku: Seçmeler*, Çeviren: Seha L. Meray (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 222.204.1967) 110.

73 Seha L. Meray, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler El Kitabı* (2. Bası, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 430 1979) 231.

74 Konuyla ilgili çok fazla kaynak ve derin tartışmalar bulunmakta birlikte, çalışmada yapılan değerlendirme çalışmanın amacı ile orantılı olarak kısıtlı tutulmuştur.

75 Çetintaş, 'Hz. Peygamber'in Sünnetinde Barış ve Savaş' (n 26) 138; Ekinci (n 14) 276-277; Fatih Orhan, 'Cihadın Mahiyeti ve "Tebliğ Metodu" Olarak Kullanılması' (2015) 25 İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 343, 359; Köse (n 34) 69; Özdemir, 'Fıkıh Mezheplerinin Dârü'l-Harb ile İlişkilerde Savaşı Esas Almalarının Sebepleri ve Günümüz Açısından Tahlili' (n 63) 128-129.

76 Orhan (n 70) 359.

77 Özdemir, 'Fıkıh Mezheplerinin Dârü'l-Harb ile İlişkilerde Savaşı Esas Almalarının Sebepleri ve Günümüz Açısından Tahlili' (n 63) 120.

78 Mohamed Elewa Badar, 'The Self-Declared Islamic State (Daesh) and Ius ad Bellum under Islamic Intentional Law' (2017) 1 Asian Yearbook of Human Rights and Humanitarian Law 35, 71-73.

79 Shah, 'The Use of Force under Islamic Law' (n 12) 351-357.

80 Michael G. Knapp, 'The Concept and Practice of Jihad in Islam' (2003) 33 (1) The US Army War College Quarterly: Parameters 82, 84-91.

81 Parrott (n 6) 15.

devletin savaşa gireceği karşı tarafla bir antlaşması var ise öncelikle söz konusu antlaşmanın hangi haklı nedenlerde bozulduğunun bildirilmesi şarttır. Aksi yöndeki davranış hıyanet olarak nitelendirilmiştir.⁸². Antlaşma geçerliliğini sürdürüyorken feshi bildirilmeksizin savaş başlatılamayacaktır⁸³. Ancak antlaşma süreli olarak yapıldıysa ve süresi geçtiyse artık böyle bir bildirim ihtiyacı kalmayacaktır⁸⁴. Aynı zamanda barış antlaşması devam ederken antlaşmanın taraflarının birden fazla olması ve yalnızca birinin antlaşmayı bozması durumunda, antlaşma diğer taraflar barış halinde kalmak istedikleri müddetçe diğerleri bakımından geçerliliğini koruyacaktır. Yalnızca barışı bozan tarafa karşı kuvvet kullanma hakkı doğacaktır⁸⁵.

Fakihler savaş ilanını hukuki nitelikte bir zaruret olarak görmüşler ve savaşa başlamadan önce karşı tarafa önce Müslüman olarak hukuka aykırı davranışlarından vazgeçmelerini, bu şartı kabul etmemeleri halinde vergi uygulamasının bir yolu olarak cizye karşılığında zimmet anlaşması yapmayı teklif etmek gerektiğini belirtmişlerdir. Barış tekliflerinin kabul edilmemesi durumunda savaş başlamış olacaktır⁸⁶. Bununla birlikte karşı tarafın net bir biçimde savaş hazırlığı içerisinde olduğu görülmüş ve büyük bir savaşın kapıda olduğu kesin olarak belli ise, durum daha da büyümeden baskınlar düzenlenerek bu savaşın önüne geçmek mümkünse böyle bir durumda savaş ilanı yapılmaksızın kuvvet kullanma hukuka uygun olacaktır⁸⁷.

Savaş ilanını gerçekleştirmeye ehil olan kişi Kuran'da peygamber olarak gösterilmiştir⁸⁸. Peygamberin kararına itaat edilmesi gerektiği de hüküm altına alınmıştır⁸⁹. Peygamber Allah'ın emirlerini uygulayacak olduğundan nihayetinde alınan karar Allah'ın emri doğrultusunda alınmış olacaktır. Peygamberin vefatından sonra ise hilafet kurumu uyarınca Peygamberin yerine geçerek onu temsil eden kişiler devlet başkanı haline gelmişlerdir⁹⁰. Bu sebeple İslam Hukuku uyarınca günümüzde cihadı ilan yetkisi devlet başkanının elindedir. Devlet başkanının kural olarak karşı tarafa savaş ilanında bulunması ve savaşacak olan birliklerine cihad emri vermesiyle birlikte savaş hazırlıkları başlatılmış sayılacaktır.⁹¹

Şayet devlet içerisinde bir muhalif grup mevcutsa halkın desteği devlet başkanında olduğu müddetçe yine devlet başkanının kararı uygulanacaktır. Ancak devlet başkanının savaş ilanı kararına halkın kendisi muhalif durumda ise bu halde artık muhalif grubun bu hususta söz sahibi olduğu kabul edilecektir⁹². Bununla birlikte bahsedilen yetki aktarımı durumu devlet içerisinde yer alan ve halkın

82 Kuran-ı Kerim, Enfal Suresi/58.

83 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili IV. Cilt* (Azim 1979) 247.

84 Ibid. III. Cilt 391.

85 Ibid. 391-392.

86 Sheikh Wahbeh al-Zuhili, 'Islam and International Law' (2005) 87 (858) International Review of the Red Cross 269, 280.

87 Erkocaaslan (n 37) 130-132.

88 Kuran-ı Kerim, Enfal Suresi/65.

89 Ibid. Nisa Suresi/59.

90 Casim Avcı, 'Hilafet/ 1. Bölüm' (*Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*) < <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilafet#1> > Erişim Tarihi 02 Haziran 2024.

91 Buğda (n 13) 208.

92 Shah, 'The Use of Force under Islamic Law' (n 12) 358.

mutlak desteğine sahip olmayan devlet-dışı aktörleri kapsamamaktadır. Bir başka deyişle devlet içerisinde bulunan organize olmuş devlet-dışı aktörler faaliyette bulundukları devlet adına savaş ilanında bulunamayacaklardır. Böyle bir durumda kendi yöneticileriyle mücadele halinde olan bu gruplarla devlet yöneticileri arasındaki ilişki Hucurat Suresi'nde yer alan hükümler uyarınca çözülecektir. Hükme göre iki grup arasında uzlaştırıcı bir yol izlenmesi gerekmekte, eğer biri diğerine saldırırsa, saldırılan tarafın saldıranla Allah'ın emri gelinceye kadar savaşıma hakkı doğacak ve saldıran bu tavrından vazgeçtiği anda yeniden adaletle ıslah mekanizması devreye girecektir⁹³.

Uluslararası ilişkilerde, barış ve sükunetin hakim olduğu devletlerle savaşılmayacaktır. Ancak düşman kuvvetlerinin bir saldırı gerçekleştirmesi durumunda yahut bir saldırının gerçekleşeceğinin kaçınılmaz olduğu durumda savaşmak farz haline gelmiş olacaktır⁹⁴. Şartlar oluştuğunda devlet yöneticilerinin artık savaştan kaçınmaması gerekmektedir. Devletin savaş ilanından sonra da savaşa katılmak devlet üzerinde yaşayan kişiler bakımından farz-ı kifaye olarak görülmüştür⁹⁵. Şöyle ki devlet savaş ilan ettiğinde devleti koruyacak kişiler yani askeri gücün olması varsayımında savaş o kişilere farz olacak ve devlet içerisinde yaşayan diğer bireyler savaşmaktan muaf olacaktır⁹⁶.

Savaşın farz-ı kifaye olduğu durumlarda devleti koruma görevini üstlenebilmek için kişinin müslüman, erginliğe erişmiş, hür ve erkek olması, vadesi gelmiş borcu bulunmaması, vücut kuvveti ve ekonomik gücünün yerinde olması, anne ve babasından savaşmak için rızalarını almış olması şarttır⁹⁷. Ancak devleti koruyacak böyle bir askeri gücün olmaması yahut mevcut askeri gücün savaşmak için yetersiz kaldığı bir varsayımda artık savaşa katılmak farz-ı ayn olacak ve toplumun tamamı savaşmakla mükellef hale gelecektir. Çünkü bu durum nefir-i amm olarak isimlendirilen genel seferberlik halidir⁹⁸. Bu durumda kadının kocasından, kölenin efendisinden, çocuğun ebeveyninden, borçlunun alacaklısından izin almasına gerek olmaksızın savaşa katılması gerekecektir. Genel seferberlik halini ilan etmekle ilgili de yine devlet başkanı yetkili olarak görülmüş ve devlet başkanı kötülüğü emretmediği müddetçe emrine uyulması gerektiğine hükmedilmiştir⁹⁹.

II. İSLAM HUKUKUNDA KUVVET KULLANMANIN SINIRLARI

İslam hukukçularının cihadın sebebi olarak öne sürdükleri gerekçeler çeşitlilik arz etmekte ve cihadın gerekliliği hususunda değişen koşullar ve içinde bulunulan ahvale göre hareket edildiği görülmektedir. Savaş, tabiatı gereği, ölümü ve yakıp yıkmayı beraberinde getirdiği için İslam düşüncesinde güzel bir şey olarak görülmemektedir. Tercih değil vesile olarak görülen savaş, barış

93 Kuran-ı Kerim, Hucurat Suresi/9-10.

94 Rashad Ali and Hannah Stuart, *A Guide to Refuting Jihadism: Critiquing radical Islamist Claims to theological authenticity* (The Henry Jackson Society 2014) 12.

95 Özel <<https://islamansiklopedisi.org.tr/cihad#1>> Erişim Tarihi 07 Haziran 2024.

96 Buğda (n 13) 208.

97 Kuran-ı Kerim, Tevbe Suresi/91-93.

98 Ahmet Yaman, 'Savaş/ 1. Bölüm' (Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi) <<https://islamansiklopedisi.org.tr/savas#1>> Erişim Tarihi 07 Haziran 2024.

99 Buğda (n 13) 209.

içerisinde yaşamak mümkün olduğu sürece tercih edilmeyecektir¹⁰⁰. Bununla birlikte, cihadın meşru sebeplerle vücut bulması ve karşılıklı çarpışma haline dönüşmesi durumunda kitalın ortaya çıktığı kabul edilmektedir¹⁰¹. İslam hukuku yalnızca cihadı gerektiren durumlar, cihadın ilanı ve etkisi ile ilgilenmemiş sıcak çatışma yani kitalın başlaması durumunda da çeşitli sınırlamalara yer vermiştir¹⁰². Savaş esnasında başvurulması yasaklanmış olan fiillerin başında ele geçirilen düşmana eziyet etmek, muharip olmayan insanlara zarar vermek, zorunlu olmaksızın mülkiyete, hayvanlara ve çevreye zarar vermek ve savaş araç gereçleri bakımından getirilen sınırlandırmalara uymamak gelmektedir¹⁰³. Getirilen bu yasaklar ve sınırlamalara dair ilkelerin uluslararası hukuk tekniğiyle; insancılık, ayırım, orantılılık ve askeri gereklilik ilkeleri çerçevesinde ele alındığı görülmektedir¹⁰⁴. İslam'da kuvvet kullanmanın sınırlarının tayin edilmesi için sınırlamaların bazılarının özel olarak incelenmesinde fayda görülmektedir.

A. SİVİLLERİN KORUNMASI VE AYRIMI

İslam hukukunun kaynakları, sivillerin ve savaşmayanların korunmasını garanti altına alarak, savaş alanında saldırının yalnızca muhariplere yönelik olacağını belirtmektedir¹⁰⁵. Bu doğrultuda kadın, çocuk, yaşlı, çiftçi, din görevlisi ve işçi gibi savaşmayan sivillerin öldürülmesi net bir şekilde yasaklanmıştır¹⁰⁶. Savaş sırasında, savaş bölgesindeki eşyalara ve hayvanlara bakmak gibi görevleri yerine getirme hizmeti karşılığında ücretli çalışan kimseler dahi işçi (*asf*) kabul edilmiş ve sivil korumasına tabi tutulmuştur¹⁰⁷. Bununla birlikte sivillerin savaşa dahil olmaları yahut İslam'a açıktan saldırmaları halindeyse muharip statüsünde kabul edilecekleri açıktır. Öyle ki, savaşa tavsiye ve fikir vermek suretiyle de olsa katılmış olan kimselerin sivillik vasıflarını kaybettikleri kabul edilmektedir¹⁰⁸. Aynı zamanda savaş esnasında özel olarak dokunulmamaları emredilmiş olan kadınlara karşı şayet düşman safının lideri yahut çok ciddi destekçisi konumundalarsa kuvvet kullanılması caiz görülmüştür¹⁰⁹. Bununla birlikte yine özel olarak dokunulmaması emredilmiş bulunan çocuklara karşı muharip olsalar dahi kuvvet kullanılması hususunda fikir birliği bulunmamaktadır¹¹⁰. Ancak savaşın doğası gereği muharip Müslümanın kendisini koruma amacıyla çocuğu durdurmasının

100 Ibid. 207.

101 Ahmet Özdemir, *İslâm Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeni ve Savaş Hukuku* (Murat Kitabevi 2017) 114.

102 Syed Mahmood Akhter Hussain Gardezi, 'Comparative Study of Islamic Laws of War and IHL-Points of Convergence for Universal Consensus on Laws of War' (2021) 25 (1) Margalla Papers 115, 115.

103 Özdemir, *İslâm Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeni ve Savaş Hukuku* (n 101) 159.

104 Shah, 'The Use of Force under Islamic Law' (n 12) 359.

105 Ahmed al-Dawoody, 'Islamic Law and International Humanitarian Law: An Introduction to the Main Principles' in Zuhdija Hasanović (Ed), *Islamic Law and International Humanitarian Law* (Faculty of Islamic Studies 2020) 10.

106 İbn Rüşd (n 11) (2) 183-184.

107 Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi, *es-Sünen (Sünen-i Ebû Dâvûd), Süneni Ebû Dâvûd Tercene ve Şerhi*, Hazırlayanlar: Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar ve Necat Akdeniz (Şamil Yayınevi 1988) Cihâd 21.

108 Muhammed Es-Serahsi, *Şerhu's-Siyer'i'l-Kebir* (İslam Devletler Hukuku), Ahmet Yaman (Ed), Çevirenler: İbrahim Sarımsı ve M. Sait Şimşek (Eğitaş Yayınları 2001) (1) 60-77.

109 Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, (Risâle Yayınları 1994) (8) 185.

110 Dawoody, 'Islamic Law and International Humanitarian Law: An Introduction to the Main Principles' (n 105) 11-12.

makul olduğunu kabul etmek gerekecektir¹¹¹. Savaşmaya hazır veya istekli olan siviller savaşa fikri veya fiili olarak herhangi bir katkıda bulunmadıkları müddetçe sivil olarak kabul edileceklerdir. Bir başka deyişle bir sivilin savaşmaya istekli olması onu muharip statüsüne almak için başlı başına yeterli bir sebep oluşturmayacaktır¹¹².

Kuran'da savaş açanlara karşı savaşma salahiyeti verilmekle birlikte, aşırıya kaçmamak bir ölçü olarak konulmuştur¹¹³. Ayetin tefsirinde ise "aşırıya kaçmamak" ifadesinin hem haksız saldırıyı hem de başlanmış bir savaşta aşırı gitmeyi, gereksiz kan dökmeyi, çevreye zarar vermeyi kapsadığı ve bu ölçüye istinaden sadece fiilen savaşa katılanlar ile savaşmayı sürdürenlerin öldürülebileceği kabul edilmiştir¹¹⁴. Birçok hadiste ve Peygamber dönemi sonrasındaki uygulamada da muharip statüsünde bulunmayan kimselere karşı kuvvet kullanılmayacağı kabul edilmiştir¹¹⁵. Kaynaklarda sivil statüsünde kabul edilecek kişiler tahdidi olarak sınırlandırılmadığından, kıyas yoluyla, fiilen veya fikren savaşa katkıda bulunmayan tüm sınıfların sivil olarak muamele göreceğini söylemek yanlış olmayacaktır¹¹⁶.

Savaş esnasında çokça başvurulanan metotlardan biri olarak sivillerin kalkan edilmesi halindeyse, bu zorluğu aşmak kolay olmamaktadır. Kuran'da, Mekke'deki müminler ve kâfirlerin apaçık şekilde ayrılmış olsalardı, inkar edenlere azap geleceğine hükmedilmiştir¹¹⁷. Hükme istinaden, sivillere zarar vermeyecek şekilde muhariplerin hedef alınması esas kabul edilmiştir¹¹⁸. Bununla birlikte, savaş sürecinde hainlik yasaklanmış olsa da savaş hiledir¹¹⁹. Karşı tarafın insani değerlerden yoksun olması halinde başvurabileceği birçok hukuk dışı yoldan biri de sivillerin kalkan olarak kullanılmasıdır. Sivil kalkanlar sebebiyle savaşın kaybedilmesi ise sivil kalkan kullanmayan taraf bakımından kendi toplumunun korunamamasına yol açacaktır¹²⁰. Tüm bu sebeplerle, fikir birliği olmasa da¹²¹, belirli bir hedefin vurulması, savaşın sonucunu belirleyecek kadar gerekliyse ve askeri hedefleri askeri olmayan hedeflerden ayırmak hiçbir şekilde mümkün değilse veya bunlar arasında ayırım yapmak için her türlü çaba ve özen gösteriliyorsa kuvvet kullanılabileceği ve tali hasarların gereklilik çerçevesinde kabul edilebilir olduğu sonucuna varılmıştır¹²².

111 Ebû Dâvûd (n 107) Cihâd 34.

112 Ibid. 10.

113 Kuran-ı Kerim, Bakara Suresi/190.

114 Karaman vd. (n 48) (1) 293-294.

115 Dawoody (n 105) 10-11; Gardezi (n 102) 122-123; Shah, 'The Use of Force under Islamic Law' (n 12) 361 – 362; Veysel Nargül, 'İslam Hukukunda Çevrenin Savaş Sırasında Korunması' (2014) 23 İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 223, 229.

116 Süleyman Dost, 'Savaş Esirleri Konusunda İslam Hukuku Kuralları ile Uluslararası İnsancıl Hukuk Kurallarının Karşılaştırılması' (2024) 14 (1) Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 3, 21.

117 Kuran-ı Kerim, Fetih Suresi/25.

118 Yavuz Gönan, 'İslâm Hukukuna Göre Canlı Kalkan ile İlgili Hükümler' (2024) 25 (1) Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 237, 261.

119 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh (Sahih-i Buhârî)*, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, Çeviren: Mehmet Sofuoğlu (Ötüken Neşriyat 1987) Cihâd 157; 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol ve Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol (Protokol I), 37. Madde.

120 Gönan (n 118) 248.

121 Dost (n 116) 36.

122 Shah, 'The Use of Force under Islamic Law' (n 12) 360-361.

İslam hukukunun oluştuğu dönemde gerçekleştirilen savaşlarda geceleyin iki tarafın sıcak çatışma yapması karanlıkta birbirlerini göremeyecek olduklarından mümkün değildir. Bu sebeple gece savaşları olarak isimlendirilen çatışmanın gece devam etmesi hali mancınık ve benzeri ayırım gözetmeyen silahların kullanılmasını gerektirmektedir¹²³. Muharip-sivil ayırımına bu kadar özen gösterilen İslam hukukunda bu mesele de büyük oranda ayırım gözetme lehine çözülmüştür. Peygamber'in kuvvet kullanılacak bölgeye ordusuyla birlikte geceleyin yaklaştığı ancak kuvvet kullanmaya sabah vaktinde başladığı belirtilmektedir¹²⁴. İslam uygulamasında gece vakti baskın yapmak tercih edilmemiştir¹²⁵. Ancak gece baskınından kaçınılmış olsa da yasaklanmamıştır¹²⁶. Bu sebeple zorunluluk (askeri gereklilik) halinde sivil – savaşan ayırımına her türlü özen gösterilerek gece savaş devam edebilecektir¹²⁷.

B. KÖTÜ MUAMELE YASAĞI

İslam'da insan onuru Allah tarafından bahsedilen bir hak olarak görülmektedir¹²⁸. İnsanın dirisinin ve ölüsünün de saygı görmesi mutlak bir emirdir¹²⁹. Savaşa giden kişilerin İslam'ın esaslarına aykırılık taşıyan davranışlardan kaçınmaları esastır¹³⁰. Bu sebeple, kötü muamele hakkında birçok kaynak olduğu gibi aynı zamanda genel hükümler vasıtasıyla da çıkarım yapılabilir. Öncelikle çizilen en temel sınır kişinin muharip tarafından kendisine yapılan muameleden daha fazlasıyla muamelede bulunamayacağıdır. Kişinin mukabele-i bilmisil hakkı¹³¹ olmakla birlikte bu haktan vazgeçip sabretmesi ise daha hayırlı görülmüştür¹³². Mekke'nin fethinden sonra uygulanan genel af bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir¹³³. Bu hak temelini elbette adalet kökünden almaktadır. Nihayet İslam'da adalet öldürme fiili de dahil olmak üzere her hususta emredilmiştir¹³⁴.

Savaş söz konusu olunca sıcak çatışma halinde öldürmenin kaçınılmaz olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Böyle bir durumda da öldürme yöntemi yönünden Müslümanların iman ehli olması gerektiği kabul edilmektedir¹³⁵. İslam'da kötü muamele yasağının başında ateşle

123 Dawoody, 'Islamic Law and International Humanitarian Law: An Introduction to the Main Principles' (n 105) 15.

124 Ebû Dâvûd (n 107) Cihâd 100.

125 Gardezi (n 102) 123.

126 Serahsi (n 108) (4) 221-222.

127 Buhârî (n 119) Cihâd 145.

128 Kuran-ı Kerim, İsrâ Suresi/70.

129 Dawoody, 'Islamic Law and International Humanitarian Law: An Introduction to the Main Principles' (n 105) 24.

130 Ali Aslan Topçuoğlu, 'Savaşta İnsan Haklarının Korunmasının Dini ve Ahlâki Temelleri: İslam Hukuku Açısından Bir Değerlendirme' (2022) 9 (1) Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 114,121.

131 Klasik İslam hukuk literatüründe mukabele-i bilmisil kavramı "aynı şekilde, benzeriyle karşılık vermek" anlamına gelmektedir ve yalnızca uluslararası hukuk alanında değil özel ve kamu hukuku alanlarında da geniş bir kapsam ve kullanıma sahip olmuştur. Detaylı bilgi için bkz: Ahmet Özel, 'İslam Hukuku ve Modern Devletler Hukukunda Mukabele Bilmisil / Misilleme / Karşılıklılık' (2005) 5 İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi 49.

132 Kuran-ı Kerim, Nahl Suresi/126; Şûra Suresi/40.

133 Nebi Bozkurt ve Mustafa Sabri Küçükbaşçı, 'Mekke/ 1. Bölüm' (Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi) <<https://islamansiklopedisi.org.tr/mekke>> Erişim Tarihi 25 Kasım 2024.

134 Hamidullah (n 33) 204.

135 Özdemir, İslâm Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeni ve Savaş Hukuku (n 101) 159-160.

yakmak gelmektedir. Düşman askeri bir savaş metodu olarak yakılarak infaz edilemez¹³⁶. Yine düşmana karşı dilini kesme ve dişlerini çıkarma eylemleri tercih edilmemiştir¹³⁷. Düşman savaş esnasında tecavüz fiilinde bulunmuş olsa dahi mukabele-i bilmisil yolu olarak tercih edilemeyeceği kabul edilmiştir¹³⁸. Yine, insanlara saygı ve kendilerine bahşedilen onuru korumak için savaş sırasında düşmanın yüzüne zarar vermekten kaçınmak gerekmektedir¹³⁹. Savaş esnasında mümkün mertebe esir almaktan uzak durulması yönünde hareket edilmiştir. Ancak esir alınan muhariplerin ise esir statüsü ve buna bağlı hakları doğmaktadır¹⁴⁰. Savaş esirlerine bilgi almak amaçlı dahi olsa işkence etmek yahut kötü muamelede bulunmak yasaklanmıştır¹⁴¹. Aynı zamanda esir olan kişilerin sakatlanması, uzuvlarının kesilmesi yasaklanarak iyi muamele koşulu getirilmiştir¹⁴². Yaralıların tedavi ihtiyaçları da giderilmiştir¹⁴³. Esirlere tanınan oldukça geniş hakları İnsan Suresi'ndeki ayetlerden yola çıkarak anlamak mümkündür: Kendisine doğru yol gösterilip nankör olmayan insanlar, elindeki yemeği kendi canı çekiyor olmasına rağmen yoksula, yetime ve esire yedirmektedir¹⁴⁴. Peygamber de bu doğrultuda tavsiyelerde bulunmuş ve esirler, esirler muharip Müslümanlardan daha iyi yemeklerle beslenmiştir¹⁴⁵.

Kişilerin esir alınması son çare olarak görülmekle birlikte¹⁴⁶, esirlerin uygun koşullar oluştuktan sonra bedelsiz yahut fidye ile serbest bırakılması şart koşulmuştur¹⁴⁷. Nitekim Huneyn savaşında alınan 6000 esir fidye alınmayarak serbest bırakılmıştır¹⁴⁸. Yine Bedir savaşında alınan esirler mali durumlarına göre fidyeyle yahut karşılıksız olarak, karşılıksız serbest bırakılanlardan okuma yazma bilenlerin ise on Müslümana okuma yazma öğretilmeleri şartıyla, serbest bırakılmıştır¹⁴⁹. Esir statüsündeki kişilere tanınan bu hakların yanında çok daha geniş haklara sahip olan eman¹⁵⁰ verilmiş kişileri ayrı tutmak gerekmektedir¹⁵¹. Savaş esnasında savaşı durdurma niyetini ve güvenlik talebinde

136 Buhârî (n 119) Cihâd 147.

137 Topçuoğlu (n 130) 125.

138 Ibid.

139 Dawoody, 'Islamic Law and International Humanitarian Law: An Introduction to the Main Principles' (n 105) 17.

140 Dost (n 116) 17-18.

141 Fajri Muhamadin, 'Comparing International Humanitarian Law and Islamic Law on War Captives: Observing ISIS' (2016) 2 (1) International Relations Unida Gontor 123, 132-133.

142 Abdullah Yücel, İslam Savaş Hukuku Ve Cihad Kavramı, (Aziz Dağıtım 2021) 121-122.

143 Shah, 'The Use of Force under Islamic Law' (n 12) 361 – 362.

144 Kuran-ı Kerim, İnsan Suresi/3 ve 8.

145 Gardezi (n 102) 124.

146 Kuran-ı Kerim, Enfal Suresi/70.

147 Kuran-ı Kerim, Muhammed Suresi/4.

148 Ahmet Özel, 'Esir' (*Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*) < <https://islamansiklopedisi.org.tr/esir> > Erişim Tarihi 29 Kasım 2024.

149 Ali Dadan ve Raziye Gül Güzeş, 'Bedir Esirlerinin Serbest Bırakılması ve Bedir Savaşı Sonrası İslam'a Karşı Tutumları' (2023) 33 Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 173, 174.

150 Kelime anlamı olarak güven, güvence kavramını karşılayan eman, iki farklı kullanım sahasına sahip taahhüt veya akdi ifade etmektedir. Buna göre, ilk olarak, İslâm devletine barışçıl amaçlarla girmek isteyen düşman devletin gayrimüslim vatandaşına giriş salâhiyeti sağlar. İkinci olarak, savaş esnasında İslâm ordusuna teslim olmak isteyen yabancı gayri müslime can ve mal güvencesi sağlar. Nebi Bozkurt, 'Eman/ 1. Bölüm' (*Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*) < <https://islamansiklopedisi.org.tr/eman#> > Erişim Tarihi 3 Aralık 2024.

151 Dost (n 116) 12.

bulunma arzusunu ifade eden kişilere, kötü muamelede bulunmak şöyle dursun, devletlerine dönene kadar mal ve can güvenliği sağlanmaktadır¹⁵². Eman sistemi ayetle sabit olduğundan¹⁵³, uygulanması zorunluluk teşkil etmektedir¹⁵⁴.

Kötü muamele yasağı kapsamında getirilen bir diğer kısıtlama ölülere karşı gösterilen saygıdır. Ölmüş kişilerin bedenlerin uzuvlarının kesilmesini ve benzeri suretle vücut bütünlüklerinin bozulmasını ifade eden müsle net bir şekilde yasaklanmıştır¹⁵⁵. Cenazelerin yakılması da yasaklanmıştır¹⁵⁶. Ölülere her zaman saygı gösterilmiştir. Ölüler bedel alınmaksızın iade edilmiş, iade edilemediği yerde defnedilmiştir¹⁵⁷. Bedir savaşı sonrasında öldürülen Kureyşliler birlikte kuyuya gömülmüş, vücut hasarları sebebiyle hareket ettirildiğinde vücut bütünlüğü bozulacak olanlar ise bulundukları yerde gömülmüştür¹⁵⁸. Burada ölülerin gömülmemesi halinde gerek çürüme gerekse yırtıcı kuşlar sebebiyle bedenlerinin tahrif olacağı açık olduğundan, ihmal suretiyle müslenin gerçekleşmesinin önüne geçilmiştir¹⁵⁹. Nihayetinde cenazenin Müslüman veya gayrimüslim olması ona gösterilen hürmeti değiştirmeyeceği gibi, düşman olup olmaması da cenazenin saygınlığını ortadan kaldırmamaktadır¹⁶⁰. Şu durumda İslam hukuku kurallarının kan dökülmesini önlemek ve savaşın yol açtığı acı ve yıkımı olabilecek en az seviyeye indirmek amacıyla düzenlenmiş olduğunu söylemek doğru olacaktır¹⁶¹.

C. MALLARA, HAYVANLARA VE ÇEVREYE ZARAR VERMEMEK

Kural olarak zarar vermemenin esas olduğu bir diğer grubu mallar, hayvanlar ve çevre oluşturmaktadır. Kuran'da ekinleri tahrip edip, hayvanların nesline zarar veren kişi hasımların en yamanı olarak tanımlanmıştır¹⁶². Mülkiyet hakkı birçok ayete konu olmuş veda hutbesinin başlangıç bölümünde de mülkiyet hakkına konu malların mukaddes olduğu ve her türlü tecavüzden korunduğu belirtilmiştir. Hal böyle olunca savaş esnasında uygulanacak olan kurallarda esas olan mala, hayvana ve çevreye zarar vermemek olmuştur¹⁶³. Gerek kişisel mülkiyete gerekse devlet mülkiyetine tabi kamu malları bakımından koruma prensibi kabul edilmiştir. Aynı zamanda kişisel mülkiyete konu olsun yahut

152 Dawoody, 'Islamic Law and International Humanitarian Law: An Introduction to the Main Principles' (n 105) 23.

153 Kuran-ı Kerim, Tevbe Suresi/6.

154 Özdemir, İslâm Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeni ve Savaş Hukuku (n 101) 194-196.

155 Buhârî (n 119) Mezalim 30/ Zebâih 25.

156 Nargül (n 115) 235.

157 Hasan Doğan, 'İslam Hukuku Bakımından Savaşta Gözetilen Hukuki ve Ahlâki İlkeler' (2023) 64 Muhafazakâr Düşünce Dergisi 196, 211.

158 Shah, 'The Use of Force under Islamic Law' (n 12) 362.

159 Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said Ez-Zahiri İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr fî şerhil-Mücellâ bi'î-htisâr*, Derleyen: Ahmet Muhammed Şakir, (Mektebetu Darit-Tûras 2005) (5) 117.

160 Doğan (n 157) 210.

161 Dawoody, 'Islamic Law and International Humanitarian Law: An Introduction to the Main Principles' (n 105) 24.

162 Kuran-ı Kerim, Bakara Suresi/204-205.

163 Doğan (n 157) 207; Gardezi (n 102) 123; Nargül (n 115) 228.

olmasının hayvanlar içinde aynı prensip uygulanmıştır. Ganimet toplama ve dağıtma konusunda sert kurallar getirilmiş ve bu kuralların dışında yağmalama faaliyetleri net bir dille yasaklanmıştır¹⁶⁴.

Savaş halinde bulunduğunuz devletin ağaçlarını kesmek, meyve bahçeleri ile yerleşim alanlarını yakmak, tarım ürünlerini tahrip ederek hayvanlarını telef etmek ve su kaynaklarını zehirlemek gibi eylemlere temel kural olarak izin verilmemiştir¹⁶⁵. Ancak askeri gereklilik çerçevesinde aslın hilafına olarak hareket edilebileceği kabul edilmiştir. Öyle ki, can kaybını azaltıp savaşın bitmesi için düşmanın teslimi amacıyla hurma bahçelerinin tahrip edilmesi üzerine Peygamber, acaba yanlış mı yaptım ikilemine düşmüştür. Bu durum üzerine ayet nazil olarak, ruhsat verilmiştir¹⁶⁶. Lakin bu ruhsat sınırsız bir ruhsat değildir. Savaşta yol açmak, kurulan tuzakları ortaya çıkarmak, askerlerin, kendileri ve hayvanlarının gıdalarının bitmesi ve başka yollarla temin edilememesi durumunda, yemek-içmek ihtiyacını karşılamak gibi hakiki bir mazerete dayalı olarak yalnızca mazerete konu teşkil eden ihtiyacın giderileceği oranda mallara, hayvanlara ve çevreye zarar verilebileceği yahut tüketilebileceği kabul edilmiştir¹⁶⁷. Muharipler at sırtında savaşırken düşman atlarının hedef alınabilmesi hususunda da fikir birliği bulunmaktadır, çünkü bu durumda at, askeri teçhizat olarak kullanılmıştır¹⁶⁸. Su kanallarının zehirlenmesine ağırlıkta olan görüş uyarınca izin verilmemekle birlikte, su kanallarının kapatılarak suyun kesilmesi suretiyle düşmanın teslim olmaya zorlanmasına uygulamada yer verilmiştir¹⁶⁹.

Tahrip edilmesi ciddi bir fayda sağlamayan, düşmana zarar vermek gibi savaş stratejisi çerçevesinde mallara, hayvana ve çevreye zarar verilmesi halinde ise görüş birliği bulunmamaktadır¹⁷⁰. Savaşın uzaması durumunda daha fazla can kaybı yaşanacağı göz önünde bulundurularak orantılılık çerçevesinde hareket etmek gerekecektir¹⁷¹. Nihayetinde, zararın ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğu hallerde daha az zararın tercih edilmesi de¹⁷² iki fiilden birini işlenmeye mecbur kalınması halinde fesat yani zarar açısından daha hafif olanı tercih edilmesi de¹⁷³ İslam hukuku kurallarındandır. Bu sebeple mallara ve çevreye canlı varlık olmamaları şartıyla zarar verilmesini makul karşılamak gerekmektedir. Ancak düşmanı kızdırmak ve bu yolla yanlışa sevk etmek amacıyla hareket edildiği durumlarda, hayvanlara zarar verilmesinin müste benzeri bir davranış olarak yorumlanması, kanaatimizce de doğru bir yaklaşımdır¹⁷⁴. Nihayetinde Peygamber saldırgan olan bir köpeğe dahi eziyet uygulanmasını kesinlikle yasaklamıştır¹⁷⁵. Bu sebeple, askeri teçhizat olarak kullanılmadıkça,

164 Dawoody, 'Islamic Law and International Humanitarian Law: An Introduction to the Main Principles' (n 105) 17.

165 Nargül (n 115) 229.

166 Kuran-ı Kerim, Haşr Suresi/5.

167 Özdemir, İslâm Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeni ve Savaş Hukuku (n 101) 163.

168 İbn Hazm (n 159) (7) 294.

169 Serahsi (n 108) (4) 222.

170 Özdemir, İslâm Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeni ve Savaş Hukuku (n 101) 163.

171 Shah, 'The Use of Force under Islamic Law' (n 12) 361.

172 Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, 27. madde.

173 Ibid. 28. madde.

174 İbn Hazm (n 159) (7) 294.

175 Serahsi (n 108) (4) 229.

ihtiyaca binaen gıda olarak tüketilmesi haricinde, hayvanın kesilmesi hukuka uygun olmayacaktır¹⁷⁶. Ancak ele geçirilen at, öküz gibi savaşta kullanılacak güçlü olan hayvanların, hiçbir şekilde kontrol altına alınamaması durumunda vurularak öldürülmesinde sakınca görülmemiştir¹⁷⁷.

D. SAVAŞ ARAÇ GEREÇLERİNE GETİRİLEN KISITLAMALAR

Müslümanların erken İslam döneminde kullandıkları silahlar ve askeri taktikler – ve dolayısıyla İslam hukukunun ele aldığı silahlar – basitlikleri ve kişilere ve mallara bugün mevcut olanlara kıyasla ciddi hasar verme kapasitelerinin sınırlı olması sebebiyle son derece ilkel olsa da, silahlarla ilgili kuralların oluşturulması, Müslüman hukukçuların iki amaca adanmış olduklarını göstermektedir: birincisi, sivillerin hayatlarını tehlikeye atmamak, ikincisi askeri gereklilik olmadığı sürece düşmanın malını korumak¹⁷⁸.

Peygamber ve sahabe döneminde yapılan savaşlarda hafif silahlar olarak ok, mızrak, topuz, kılıç ve balta kullanılıyorken, ağır silahlar olarak mancınık, debbabe (ilkel tank), koçbaşı ve kuşatma merdivenine rastlanmaktadır¹⁷⁹. Kitâbü's-Silâh eserinin incelenmesi de erken dönem silahlarına dair bilgileri doğrulamaktadır¹⁸⁰. Hafif silahların direk olarak kullanılması noktasında bir ihtilaf olmamakla birlikte özellikle okların zehirlenerek atılması noktasında görüş birliği bulunmamaktadır¹⁸¹. Ağırlıklı olan görüş kullanılmayan daha uygun olduğu yönünde olmuştur¹⁸². Bununla birlikte deniz savaşlarında esnasında düşmana ateşli silah kullanıldığı bilinmektedir¹⁸³. Ağır silahların kullanılması, ateş yakma, duman gönderme ve su baskını gibi yollar konusunda da fikir birliği bulunmamakla birlikte¹⁸⁴ uygulamada şartlara göre mancınıkla taş atma, kaleye duman verme ve içinde insan olmayan konutları ateşle yakma yöntemlerinin tercih edildiği görülmektedir¹⁸⁵. Ateş yakmak, duman vermek, kimyasal eriyikler kullanmak gibi düşmanca eylemlerde bulunmaya izin verenler de düşmanın bedeninin hedef alınmasına değil ancak düşmana korku salmak amacıyla bu yola başvurulmasına izin vermişlerdir¹⁸⁶.

Erken dönemde geliştirilen silah teknolojileri savaşlarda kullanılmış olduğuna göre, yıllar içerisinde gelişen teknoloji ile birlikte ortaya çıkan konvansiyonel silahların günümüz savaşlarında

176 Ibid. (1) 33.

177 Ibid. (4) 229.

178 Dawoody, 'Islamic Law and International Humanitarian Law: An Introduction to the Main Principles' (n 105) 12.

179 Halit Çil, 'Hz. Ömer Döneminde Ordunun Silahları ve Lojistiği' 2013 37 Akademik Barış Dergisi 1, 2-9.

180 Zehra Bışkin Gemicioğlu, 'Kitâbü's-Silâh: Cahiliye ve İslam Dönemindeki Silah ve Savaşlar İçin Önemli Bir Tarihi Kaynak' (2023) 8/16 Kalemname 514, 514-539.

181 Sohail Hashmi, 'Islamic Ethics and Weapons of Mass Destruction: An Argument for Nonproliferation' in Sohail H. Hashmi and Steven P. Lee (Eds), *Ethics and Weapons of Mass Destruction: Religious and Secular Perspectives* (Cambridge 2004) 329.

182 Özdemir, İslâm Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeni ve Savaş Hukuku (n 101) 167-168.

183 Serahsi (n 108) (4) 222.

184 Hashmi (n 181) 328.

185 Nargül (n 115) 234-238.

186 Hamidullah (n 33) 2078.

kullanılmasında İslam hukuku çerçevesinde bir mahsur görülmemektedir¹⁸⁷. Burada ölçü, kullanılacak olan savaş araç ve gerecinin hangi sonuçlara yol açacağına önceden öngörülebilir olması ve ayırım gözetmeyen bir saldırıya sebep olmamasıdır¹⁸⁸. Zehir yahut ateş yakma gibi yöntemleri örnek göstererek, kitle imha silahlarının kullanımının meşrulaştırılması abesle iştigaldir¹⁸⁹. Zehirli ok kullanımı yalnızca kişiye isabet etmesi sonucunda çok düşük nitelikli bir imhaya yol açarken dahi birçok fakih kullanımını uygun görmemiştir¹⁹⁰. Müslüman hukukçuların askeri gereklilikten kaynaklanan sınırın ötesinde ayırım gözetmeyen saldırılar veya aşırı askeri güç kullanımı konusunda silahların kullanımıyla ilgili hangi tür silah ve taktiklerin hukuka uygun ve hangilerinin yasak olduğu konusundaki ayrıntılı müzakereleri ve tartışmaları bile nükleer yahut kitle imha silahlarını kullanmanın meşruluğunun düşünülemez olduğunu göstermektedir¹⁹¹. Günümüz teknolojisiyle üretilen nükleer silahlar yahut kitle imha silahlarının ise oluşturduğu tahribat ortadadır. Yalnızca savaşta değil hayatın her alanında itidalli olmak gerektiğini kabul eden bir hukuk disiplini için, bu derece ölçsüz bir savaş araç gerecinin kullanılmasının meşru görülmesi mümkün değildir¹⁹². Nitekim yukarıda bahsedilen bilmisil hakkı ve hakka getirilen kısıtlamalar ile uygulamalar da bu duruşu desteklemektedir¹⁹³. Bununla birlikte nükleer silahların hiçbir surette kullanılmaksın caydırıcılık amacıyla İslam devletinin elinde bulundurulması makul görülmektedir¹⁹⁴.

Kişinin kendisinin bir savaş aracına dönmüş olduğu intihar saldırıları olarak isimlendirilen saldırılarla ilgili peygamber döneminde böyle saldırılar bulunmadığından o dönemin hukukçularının konuyla ilgili görüşü mevcut değildir¹⁹⁵. Sonraki dönemde yetişen İslam hukukçuları arasında da görüş birliği bulunmamaktadır¹⁹⁶. Çünkü kişilerin kendi canlarına kıymaları net bir dille yasaklanmış ve bu fiili gerçekleştirenlere azap edileceği belirtilmiştir¹⁹⁷. Öyle ki savaş esnasında yaralanıp çektiği acıya dayanamayan birinin intiharı dahi meşru görülmemiştir¹⁹⁸. Sivillere muamele başlığı altında yapılan inceleme neticesinde günümüzde gerçekleştirilen intihar saldırılarının İslam hukuku ile hiçbir şekilde bağdaşmadığı açıktır¹⁹⁹. Bununla birlikte muharip-sivil ayrımının yapılabildiği hallerde de dahi kişinin intihar saldırısında bulunamayacağını ancak kurtulma ihtimali varsa bunu gerçekleştirebileceğini kabul eden hukukçular olduğu gibi²⁰⁰ düşmanı zarara uğratmak için başka kısıtlamalar ve şartlar getirilerek bu yola başvurulabileceğini kabul eden hukukçular da

187 Özdemir, İslâm Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeni ve Savaş Hukuku (n 101) 164.

188 Gardezi (n 102) 123.

189 Özdemir, İslâm Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeni ve Savaş Hukuku (n 101) 168-169.

190 Ibid. 167-168.

191 Dawoody, 'Islamic Law and International Humanitarian Law: An Introduction to the Main Principles' (n 105) 13.

192 Doğan (n 157) 200.

193 Shah, 'The Use of Force under Islamic Law' (n 12) 361.

194 Özdemir, İslâm Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeni ve Savaş Hukuku (n 101) 169-170.

195 Ahmet Özel, İslam ve Terör/ Fıkhi Bir Yaklaşım (Küre Yayınları 2014) 34.

196 Ibid. 34-49; Meral Sabun, 'İslam hukukunda intihar eylemleri' (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi 2018) 57-61.

197 Kuran-ı Kerim, Nisa Suresi/29-30.

198 Buhârî (n 119) Cihâd 37.

199 Konuyla ilgili değerlendirme, çalışmanın amacından sapmaması maksadıyla kısa tutulmuştur.

200 Sabun (n 196) 58.

bulunmaktadır²⁰¹. Kişinin kendisinin silaha dönmesi durumunda, intihar yükümlülüğünün bir kenara bırakıldığı varsayımında dahi, yukarıda yer alan tüm kısıtlamalar çerçevesinde hareket etmesi gerekeceğinden, günümüzde sivillere karşı gerçekleştirilen intihar saldırılarını İslam savaş hukukuna uygun görmek mümkün değildir.

III. İSLAM HUKUKUNDA KUVVET KULLANMANIN SONA ERMESİ

Daha önce de bahsedildiği üzere İslam'da savaş tercih edilen bir müessese olarak görülmemiş, aksine barış halinin mümkün olduğunca sürdürülmesi üzerine hareket edilmiştir²⁰². Düşman devletin barışa yanaşması halinde barışa yanaşmak şart koşulmuş²⁰³ ve geri çekilip makul bir barış teklifi gelmesi sonrasında savaşa devam etmek yasaklanmıştır²⁰⁴. Bu sebeplerle başlayan bir savaşın sona ermesi ya bir tarafın diğerine galip gelmesiyle ya da üstünlük sağlanamaması sebebiyle tarafların ateşkesi ile sona erecektir²⁰⁵. Ateşkes antlaşmasının koşullarını ise savaşın gidişatı belirlemiş olacaktır. Ancak İslam devleti galip tarafta olsa dahi bu durumu mağlup devletin halkını ezme amacıyla kullanmayacak ve hak ve yükümlülükler doğruluk ve adalet üzerine tesis edilmiş olacaktır²⁰⁶.

Savaşın herhangi bir aşamasında muharip tarafın Müslüman olması halinde de savaş kendiliğinden sona erecek ve canlarıyla malları güvence altına alınacaktır²⁰⁷. Yine yukarıda bahsedildiği üzere eman talebinde bulunulması, talepte bulunan kişiye karşı kuvvet kullanımını sona erdirecektir. Savaşılan devlet, Müslüman devlet idaresine girip zimmet antlaşması yaparak ödenecek cizye karşılığında kendi vatandaşlarının can, mal güvenliği dahil olmak üzere hürce yaşamalarını sağlayabilecektir²⁰⁸. Bununla birlikte devletler arasında kuvvet kullanımının sona ermesi genellikle ateşkes antlaşması yoluyla olmaktadır. Geçici ateşkes antlaşması hudna, kalıcı ateşkes antlaşması ise sulh adıyla anılmıştır²⁰⁹. Son olarak tarafların anlaşmaları halinde tahkim yoluyla da savaş sona erdirilebilecektir²¹⁰. Şu durumda, savaşı ve dolayısıyla kuvvet kullanmayı sona erdiren haller, karşı tarafın İslâm'ı kabul etmesi veya teslim olarak zimmet antlaşması yapması, fethin gerçekleşmesi, süreli veya süresiz ateşkes antlaşması yapılması, tahkime müracaat etmek suretiyle barış antlaşması hazırlanması, Müslümanların mağlubiyeti veya savaşı bırakması yollarından biriyle sona erecektir²¹¹.

201 Özel, İslam ve Terör/ Fıkhi Bir Yaklaşım (n 195) 40-49.

202 Zehra Alispahić, 'Right to Peace and to Initiate a War in Islamic Law' in Zuhdija Hasanović (Ed), *Islamic Law and International Humanitarian Law* (Faculty of Islamic Studies 2020) 42-43.

203 Kuran-ı Kerim, Enfal Suresi/61.

204 Ibid. Nisa Suresi/90.

205 Özdemir, İslâm Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeni ve Savaş Hukuku (n 101) 189.

206 Muhammed Atif, İslâm Fıkhi (Nehir Yayınları 1994) 390-391.

207 Buhârî (n 119) Cihâd 1.

208 Özge Demir, 'İslam Hukuku'nda Zimmet Sözleşmesinin Hukuki Kapsamı Ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Görünümü' (2014) 72(1) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 739, 741-742.

209 Şaban Haghparsat, 'The Ways of Putting an End to a War in Islamic Law' (2004) 21/30 International Law Review 329, 329-330.

210 Ibid.

211 Yaman (n 98) Erişim Tarihi: 23 December 2024.

IV. MUKAYESELİ DEĞERLENDİRME

Çalışmada, İslam hukukunda kuvvet kullanma hususu cihad doktrini çerçevesinde ele alınmıştır. Cihad gerektiren sebeplerden ilkinin ise meşru müdafaa hakkı oluşturmaktadır. Meşru müdafaa hakkı uluslararası hukuk doktrininde de kuvvet kullanma yasağının istisnasını oluşturan bir müessesedir²¹². Meşru müdafaa hakkında hükümlerde ise bir istisnai hal haricinde hep karşı taraftan başlayan müdahaleye karşılık olarak kuvvet kullanma hazırlığının başladığı görülmüştür²¹³. Söz konusu istisnai hal ise Beni Müstalik Gazvesidir. Çatışmada, Beni Müstalik kabilesinin Müslümanlarla kesin olarak savaşacağı ve bunun için diğer kabilelerden kuvvet topladığı bilgisi alınmış ve bu bilgi gönderilen casuslar ile doğrulanmıştır²¹⁴. Bunun üzerine düşmanın gelmesini beklemeden üzerine sefere çıkılmış ve düşman tarafından gelen casus ele geçirilerek Müslümanlara saldırılacağı bilgisi yine teyit edilmiştir. Akabinde iki ordu karşılaştığında düşman ordu İslam'a davet edilmiş ancak bu davet reddedilmiş ve ilk oku atan yine düşman ordusu olmuştur. Atılan ilk ok üzerine Müslüman ordusu kuvvet kullanmıştır²¹⁵.

Örnek kapsamında, uluslararası hukuk bağlamında önleyici meşru müdafaa halinin tartışılması uygun görülmektedir²¹⁶. Bu çerçevede uluslararası hukukta önleyici meşru müdafaa kavramının temelinin oluşturan Caroline Olayı'na baktığımızda²¹⁷ olay sonrasında kabul edilen Webster kriterleri olarak da ele alınan ilkeler anı, karşı konulamaz, başka çözüm yolları ile giderilemez ve müzakere için hiçbir zaman bırakmayan bir duruma işaret etmektedir²¹⁸. Uluslararası hukuk doktrininde ağırlıklı

212 Birleşmiş Milletler Şartı, 51. madde.

213 Kuran-ı Kerim, Hac Suresi/39-40; Bakara Suresi/190 .

214 Erkocaaslan (n 37) 130-131.

215 Ibid. 131-132.

216 Önleyici meşru müdafaa doktrini ile ilgili ciddi bir kavram karmaşası olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Önleyicilik çerçevesinde birçok alt kavram (*preventive, pre-emptive, anticipatory, precautionary, incipience, interceptive*) ortaya atılmıştır. Ancak her bir kavramın içeriğine yönelik bir yazardan diğer yazara değişen bir kabul ortaya çıktığı görülmektedir: Ahmet Hamdi Topal, *Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı*, (Beta 2005) 166-173; Aylin Şeker Görener, 'The Doctrine of Pre-Emption and the War in Iraq Under International Law' (2004) 9 (2) *Journal of International Affairs* 33; Charles W. Kegley Jr. and Gregory A. Raymond, 'Preventive War and Permissive Normative Order' (2003) 4 (4) *International Studies Perspectives* 385; Colin S. Gray, *The Implications of Preemptive and Preventive War Doctrines: A Reconsideration* (US Army War College 2007); Enver Bozkurt, *Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanma*, (Nobel 2003) 59; Fatma Taşdemir, *Terörizm ve Ülke Dışı Kuvvet Kullanma Hukuku*, (Nobel 2020) 275-277; Hakkı Hakan Erkiner, *Uluslararası Terörizme Karşı Meşrû Müdafaa*, (5. Bası, Seçkin 2024) 321-322; Helen Eenmaa, 'The Concept of Anticipatory Self-Defense in International Law After the Bush Doctrine' (2005) 1 *Acta Societatis Martensis*, 42; İbrahim Kaya, *Terörle Mücadele ve Uluslararası Hukuk* (Usak 2005) 180; Sean D. Murphy, 'The Doctrine of Preemptive Self-Defense' (2005) 50 (3) *Villanova Law Review*; Thomas M. Franck, 'Preemption, Prevention and Anticipatory Self-Defense: New Law regarding Recourse to Force' (2004) 27 (3) *Hastings International and Comparative Law Review* 425; Turgut Tarhanlı, 'Kuvvet Kullanma, Meşruiyet ve Hukuk' (2003) 19(1) *Anayasa Yargısı*, 11; Whitley Kaufman, 'What's Wrong With Preventive War? The Moral and Legal Basis for the Use of Preventive Force' (2005) 19 (3) *Ethics and International Affairs* 23; William J. Haynes II, 'Legal Distinction Between Preemption, Preventive Self-Defense and Anticipatory Self-Defense' (2002) General Counsel of the Department of Defense, Secretary of Defense/Pentagon.

217 Craig Force, *Destroying the Caroline: The Frontier Raid that Reshaped the Right to War* (Irwin Law 2018) 100-106; Michael Wood, 'The Caroline Incident-1837', in Tom Ruys, Olivier Corten, and Alexandra Hofer (Edr), *The Use of Force in International Law: A Case-Based Approach* (Oxford Academic 2018) 5-14.

218 Haynes II (n 216) 1; Matthew C. Waxman, 'The Caroline Affair in the Evolving International Law of Self-Defense' (2008) *Lawfare* 1, 3.

olarak Birleşmiş Milletler sisteminde tasarlanan meşru müdafaa hakkının, gerçekleşmesi muhakkak olan bir silahlı saldırı karşısında devletlerin kuvvet kullanmaya başvurma yetkisini bertaraf etmediği kabul edilmektedir. Bir başka deyimle, Nuremberg Uluslararası Askeri Mahkemesi'nin de teyit ettiği üzere²¹⁹, önleyici meşru müdafaa hakkı ancak bir devletin muhakkak bir şekilde silahlı saldırıya uğrayacak olması durumunda uluslararası hukuka uygun görülmektedir²²⁰. Ancak devletlerin kendilerini tehdit altında hissediyor olmaları sebebiyle kuvvet kullanımına başvurmaları uluslararası hukuka uygun görülmemektedir²²¹.

Beni Müstalik Gazvesinde şayet Müslüman orduları önden harekete geçmiş olmasaydı, ağır bir silahlı saldırıya uğrayacakları muhakkaktır. Kaldı ki, orduların karşı karşıya kaldıklarında ilk okun düşman safından gelmiş olması, bu çıkarımı pekiştirmektedir. İlk okun karşı taraftan gelmiş olması sebebiyle tarafımızca bu örnek önleyici meşru müdafaaya dair net bir örnek oluşturmamaktadır. Onun yerine uluslararası hukuk doktrini kapsamında hukuki olduğu kabul edilen meşru müdafaaya dahil etmek daha doğru olacaktır. Şayet ilk ok karşı taraftan gelmeseydi ise yukarıda ifade edilen Webster kriterleri ile uygunluk olduğu gözlemlenmektedir. İslam hukukunda meşru müdafaaya dair kabul edilen diğer hükümlerde ise, Müslümanlar önden bir sefere çıkmamışlar ve karşı tarafın üzerlerine yürümeleri ve karşı taraftan gelen silahlı saldırı esas kabul edilmiştir. Şu halde cihad doktrininde meşru müdafaaya dair hükümlerin uluslararası hukuk ile uyum içerisinde olduğunu söylemek doğru olacaktır.

İslam hukukunda kuvvet kullanma salahiyeti sağlayan zulmü durdurmak konusunu uluslararası hukuk çerçevesinde incelediğimizde ise kavramın, koruma sorumluluğu²²² ile oldukça benzer olduğunu görürüz. Uluslararası hukukta devletlerin ağır ve sistematik insan hakları ihlallerinin önüne geçmek amacıyla ortaya atılan insancıl müdahale doktrini uluslararası toplumun mevcut yapısının istikrarsızlaşmaması için iddia edilirse de²²³ zaman içerisinde uygulamayla birlikte farklı bir perspektife kavuşmuş²²⁴ ve koruma sorumluluğu kavramına evrilmiştir²²⁵. Gerek insancıl müdahale gerekse koruma sorumluluğu kavramları temelini ağır ve sistematik insan hakları ihlallerinden almaktadır. İslam hukukunda ise zulmü durdurmak sebebiyle zulüm ortadan kalkıp etkisiz oluncaya değin kuvvet kullanılması mubah görülmüştür²²⁶. Öyle ki zulmü gerçekleştirenin

219 International Military Tribunal (Nuremberg) – Judgement of 1 October 1946, *Proceedings of the International Military Tribunal sitting at Nuremberg, Germany, Part 22 (22nd August, 1946 to 1st October, 1946)* 41.

220 Erkiner, *Uluslararası Terörizme Karşı Meşru Müdafaa* (n 216) 321-322.

221 Ibid. 322-323; Yoram Dinstein, *War, Aggression and Self-Defence* (Cambridge 2001) 218-221.

222 United Nations General Assembly, A/RES/60/1, *Resolution adopted by the General Assembly on 16 September 2005* para.138-140.

223 Naim Demirel, 'Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale Ve Hukuki Meşruiyet Sorunu' (2013) 1 FSM İlmi Araştırmalar İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi 152, 170.

224 Koruma sorumluluğuna dair kabul edilen kurallar daha geniş olmakla birlikte, müdahalenin yalnızca BM Güvenlik Konseyi Kararına istinaden yapılabilecek olması insancıl müdahale uygulamasının bu yönüyle daralması sonucunu doğurmuştur. Yıldray Sak, 'Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye'de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler' (2014) 44 Uluslararası İlişkiler Dergisi 121, 140.

225 Füsün Arsava, 'Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu' (2011) 25 (1) Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 101, 101; Selma Yakut, *Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu* (Atlas Akademi 2021) 2-4; Sercan Reçber, *İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu* (Oniki Levha 2016) 1-6.

226 Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı* (Marifet 1982) 49.

Müslüman devlet olması dahi bu hakka hâlel getirmemektedir²²⁷. Zulüm kavramı ise, koruma sorumluluğuna başvurusuna yol açan yasaklı filler ile benzer niteliğe sahiptir²²⁸. Şu halde, zulme uğrayanların devletin kendi vatandaşı olmasa dahi kurtarılması amacıyla kuvvet kullanma yetisi, kuvvet kullanacak devletin kendiliğinden harekete geçebilmesi bakımından her ne kadar uluslararası hukukta meşruiyeti tartışmalı olsa da insancıl müdahale kavramıyla ve devlete yüklenen yükümlülükler bakımından ise BM mekanizması ile ortaya çıkan koruma sorumluluğu kavramıyla benzerlik göstermekte ve İslam hukukunun uluslararası insancıl hukuk tarafının bir kısmını gözler önüne sermektedir²²⁹.

Tebliğ sebebiyle kuvvet kullanma hususunu uluslararası hukuk kapsamında değerlendirilmesi tebliğin sağladığı kuvvet kullanma sınırına bağlı olarak değişecektir. Tebliğin bir kılıç hakkı olarak kabul edilirse şüphesiz bu kuvvet kullanma hakkı modern uluslararası hukuka aykırı olacaktır²³⁰. Bununla birlikte, tarihsel koşullar içerisinde değerlendirildiğinde, fetih ve ilhak 20. yüzyıl sonrasında uluslararası hukuka aykırı kabul edilmiştir²³¹. Binaenaleyh, İslam hukuku hükümlerinin geldiği dönemin uluslararası hukuk anlayışına aykırı olduğu söylenemez. Ancak, tarafımızca tebliğ anlayışının devletin bekası ve İslam'ı özgürce yaşama ihtiyacı çerçevesinde bir kuvvet kullanma hakkı doğurduğu kabul edilmektedir²³². Bu doğrultuda, devletin bekası ve insanların inanç hürriyetinin uluslararası hukuk çerçevesinde kuvvet kullanma hakkı doğurup doğurmadığının tespiti gerekecektir. Devletin bekasının hâlihazırda meşru müdafaa kapsamında kuvvet kullanmayı hukuka uygun hale getireceği aşîkârdır. İnanç hürriyetinin engellenmesi noktasında ise müdahalenin koruma sorumluluğu çerçevesinde korunan haklar üzerine gerçekleştirilmesi durumunda kuvvet kullanmanın uluslararası hukuka uygun olacağı²³³ aksi halde gerçekleşen ihlallerin devletlerin din ve inanç özgürlüğü çerçevesinde pozitif yükümlülüklerinin ihlalini oluşturmakla²³⁴ birlikte iç işlerine müdahale etmeme ilkesi²³⁵ çerçevesinde kuvvet kullanma hakkı doğurup doğurmayacağı tartışmalı olacaktır²³⁶. Kanaatimizce ihlaller insan hakkı ihlali olarak değerlendirilecek ağır şekilde

227 Kuran-ı Kerim, Hucurat Suresi/9.

228 Duran Ali Yıldırım, 'İnanç Amel ve Ahlâk Ekseninde Kur'an'da Zulüm Kavramı' (2016) 9 Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 35, 50-53.

229 Muhammad Mushtaq Ahmad, 'The Scope of Self-Defence: A Comparative Study of Islamic and Modern International Law' (2010) 49 (2) Islamic Studies 155, 155; Özel, İslam Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı (n 227) 49; Shah, 'The Use of Force under Islamic Law' (n 12) 350.

230 Bakırcıoğlu (n 10) 5; Shaheen Sardar Ali and Javaid Rehman, 'The Concept of Jihad in Islamic International Law' (2005) 10 (3) Journal of Conflict and Security Law 321, 321; Zawati (n 7) 4.

231 Milletler Cemiyeti Misakı, 12. madde; Birleşmiş Milletler Şartı, 2. madde.

232 Khadduri (n 25) 55-56; Selim Kurt ve Elşad Rafiye, 'İslâm'da Cihad ve Terör Örgütlerince Manipülasyonu: El-Kâide Örneği' (2020) 12 (1) Ortadoğu Etütleri 82, 112.

233 Shah, 'The Use of Force under Islamic Law' (n 12) 356.

234 Muhammed Buhari Çetinkaya, 'İnanç Özgürlüğü karşısında Devletlerin Pozitif Yükümlülükleri' (2012) 9 İdeal Hukuk Dergisi, 40, 41-44.

235 Marco Roscini, *International Law and the Principle of Non-Intervention: History, Theory, and Interactions with Other Principles* (Oxford 2024) 70-78; UN General Assembly, A/RES/20/2131, 2131 (XX). *Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty* – 21 December 1965.

236 Stefan Kroll, 'Humanitarian intervention: religion as a reason for intervention' 2016 Religion and the public Sphere, < <http://blogs.lse.ac.uk/religionpublicsphere/> > Erişim Tarihi: 15 January 2025.

fiziksel bir müdahale içermediği müddetçe uluslararası hukuk kapsamında kuvvet kullanma hakkı doğurmayacaktır.

Cihadı ilan etmeye yetkililik çerçevesinde devlet başkanının bu yetkiye sahip olması uluslararası hukuk kuralları ile bağdaşmaktadır. Uluslararası hukukta da bir devletin en üst düzey temsilcisi şüphesiz devlet başkanıdır²³⁷. Devlet içerisinde muhalif grupların varlığı ise devlet başkanının yetkisini bertaraf edemeyecektir. Bununla birlikte, devletin aciz devlet durumuna düşmesi varsayımında ise artık yönetimdeki boşluk dolana değin yani acizyet bitene değin yetkinin askıya alınmasına dair kabuller de uluslararası hukukun bu konuya yaklaşımı ile örtüşmektedir²³⁸. Cihadın ilanı sonrasında savaşma yükümlülüğünün öncelikli olarak silahlı kuvvet üyelerine yüklenmesi uluslararası insancıl hukuk kapsamında kabul edilen hükümlerle uyum içerisinde²³⁹.

Cihad esnasında uygulanan sınırlandırmalar hususunda ise, uluslararası insancıl hukuk kuralları ile mukayese gerekmektedir²⁴⁰. Bilindiği üzere uluslararası insancıl hukuka hakim olan ilkeler ayırım, orantılılık, askeri gereklilik ve insancılıktır²⁴¹. Ayırım ilkesi, öncelikli olarak, muharip – sivil ve askeri hedef – sivil nesne ayırımının yapılmasını²⁴², ayırım esnasında kuşku oluşması halinde sivil tanımının negatif yapılmasından ötürü²⁴³ kişinin lehine değerlendirilerek sivil olarak kabul edilmesi gerektiğini²⁴⁴, düşmanca eylemlere doğrudan katılmaları halindeyse bu imtiyazlarını kaybedeceklerini²⁴⁵ temel almıştır. Özellikle kadınlar ve çocuklar lehine birçok düzenleme yapılmıştır.²⁴⁶ Bununla birlikte, kadınların savaşa dahil olmaları durumunda herhangi bir şüpheye yer kalmaksızın muharip statüsüne tabi olacakları kabul edilmiştir²⁴⁷. Çocukların muharip olamamaları konusunda uzlaşa olduğu²⁴⁸ varsayılsa da, çocukların kurallar çiğnenerek muharip

237 Lassa Oppenheim, *Oppenheim's International Law, Volume 1*, Robert Jennings and Arthur Watts (Eds.), (9th Edn, Longman 1996) 1033.

238 Daniel Thürer, 'The "Failed State" and International Law' (1999) 81 (836) *International Review of the Red Cross* 731, 734.

239 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol ve Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol (Protokol I), 8 Haziran 1977, 43. madde.

240 Cenap Çakmak and Gökhan Güneysu, 'Exploring Foundational Convergence Between the Islamic Law of Armed Conflict and modern International Humanitarian Law: Evidence from al-Shaybani's Siyar al-Kabir' (2020) 102(915) *International Review of the Red Cross* 1153, 1174-1178.

241 International Committee of the Red Cross, 'Fundamental Principles of IHL' < https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/fundamental-principles-ihl > Erişim Tarihi: 18 January 2025; Gökhan Albayrak, 'İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri ve Bu İlkelerin Tarihsel Gelişim Safhaları' iç Fatma Taşdemir ve Gökhan Albayrak (Edr.), *Uluslararası İnsancıl Hukuk Kavramlar İlkeler ve Yeni Gelişmeler* (Adalet 2018) 15-36.

242 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol ve Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol (Protokol I), 48. madde.

243 Ibid. 50. madde.

244 Melike Batur Yamaner, *Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması* (Arıkan Yayıncılık 2007) 51-52.

245 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol ve Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol (Protokol I), 51. madde; Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin 1949 Cenevre Sözleşmesi (IV. Sözleşme) , 12 Ağustos 1949, 5. madde.

246 Rebecca Sutton, *The Humanitarian Civilian: How the Idea of Distinction Circulates Within and Beyond International Humanitarian Law*. (Oxford 2021) 70-73.

247 Harp Esirlerine Yapılacak Muameleyle İlişkin 1949 Cenevre Sözleşmesi (III. Sözleşme), 12., 14., 25. madde.

248 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol ve Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol (Protokol I), 77. Madde; Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye Ek Çocukların Silahlı

olmaları durumunda, çocuklara kuvvet kullanımını sınırlandıran bir kural bulunmamakta²⁴⁹ ve kuvvet kullanmanın öznesi haline gelmektedirler²⁵⁰. Ayrım ilkesi uyarınca, saldırılması meşru olan bir hedefi belirtmek için askeri hedef kavramı kullanılmaktadır. Bir hedefin askeri hedef olabilmesi için iki kriteri karşılaması gerekmektedir: doğası, konumu, amacı veya kullanımıyla askeri fiile etkili bir katkıda bulunmalı ve o sırada geçerli olan koşullar altında tamamen veya kısmen imha edilmesi, ele geçirilmesi ve etkisiz hale getirilmesi kesin bir askeri avantaj sağlamalıdır. Böyle bir hedef olmayan şey ise sivil bir hedef kabul edilecek ve kuvvet kullanmadan muaf olacaktır²⁵¹.

Askeri gereklilik ilkesi uyarınca sivil halka yahut sivil nesnelere mutlak surette zarar verilmemesini öngören ayrım ilkesine kapı aralanmış ve elde edilmesi beklenen doğrudan ve somut askeri avantajla orantılı olarak kuvvet kullanımına izin verilmiştir²⁵². Ancak bu ilke insancıl hukuka dair tüm hükümlere doğrudan uygulanamayacak²⁵³ ve ilgili sözleşme hükmünün bu kaydı taşıması halinde vücut bulacaktır²⁵⁴. Bu sebeple askeri gereklilik ile askeri fayda özdeş olarak görülmemekte ve askeri gerekliliğe insani mülahazalar göz önünde bulundurularak başvurulmaktadır.²⁵⁵ Askeri gereklilik ile insani mülahazalar arasındaki dengeyi kuran bir ilke ise uluslararası insancıl hukukun bir diğer temel ilkesi olan orantılılık ilkesidir²⁵⁶. Orantılılık uluslararası hukukun bütün alanlarında başvuru alan bir ilke olmakla birlikte²⁵⁷ uluslararası insancıl hukuk alanında savaşıran tarafların elde etmek istedikleri askeri yarar ile bu yarara ulaşılırken zarar verilen insancıl değerler arasındaki dengeyi ifade etmektedir²⁵⁸. Bu sebeple insancıl hukukta orantılılığın her zaman nazara alınması gerektiği kabul edilmiş²⁵⁹ ve orantısız kuvvet kullanımının ağır ihlal olarak değerlendirileceği hükme alınmıştır²⁶⁰. Ancak gerek askeri gereklilik gerekse orantılılık ilkelerinin sınırları net olarak çizilememiştir ve bu ilkeler tali hasarı meşrulaştıran birer mekanizma olarak da kullanılabilmektedir²⁶¹.

Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol; Ilene Cohn and Guy S. Goodwin-Gill, *Child Soldiers: The Role of Children in Armed Conflict* (Clarendon 1994); Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü, 8. madde.

249 Çocukların silahlı kuvvetlerin muharip olmayan üyeleri olarak değerlendirilmeleri ve doğrudan düşmanlıklara katılmadıkları sürece hedef alınmamaları gerektiğini öne sürerek korumayı genişletmek isteyen yazarlar mevcuttur: Frédéric Mégret, 'When Is It Permissible to Target Child Soldiers?' (2013) American Society of International Law – Lieber Notes 2, 2-3.

250 Matthew Happold, *Child Soldiers in International Law* (Manchester 2005) 10.

251 Melike Batur Yamaner, 'Principle of Distinction Between Civilians and Combatants in International Humanitarian Law And Its Application in the Recent Iraqi Conflict' (2003) 7 (1-2) Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 27, 33.

252 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol ve Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol (Protokol I), 51. madde.

253 Konuyla ilgili mutlak fikir birliği olmamakla birlikte, kanaatimiz bu yöndedir.

254 Gökhan Güneysu, 'Askeri Gereklilik İlkesi Ve Uluslararası İnsancıl Hukuk' (2012) 4 Ankara Barosu Dergisi 91, 103.

255 Adem Özer, 'Uluslararası İnsancıl Hukukta Askeri Gereklilik İlkesi ve İnsani Mülahazalar Arasındaki Denge' (2023) 4 (2) Türk Savaş Çalışmaları Dergisi 189, 208.

256 Emily Crawford and Alison Pert, *International Humanitarian Law* (4th Edn, Cambridge 2024) 45.

257 Süleyman Dost, 'Uluslararası Hukukta Orantılılık İlkesi' (2018) 12 Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi 361, 362.

258 Gökhan Güneysu, 'Orantılılık İlkesi Ve Uluslararası İnsancıl Hukuk' (2013) 14 Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 451, 453.

259 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol ve Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol (Protokol I), 51. ve 57. madde.

260 Ibid. 85. madde.

261 David Kennedy, 'Modern War and Modern Law' (2007) 16 (2) Minnesota Journal of International Law 471, 476.

İnsancılık ilkesi, esasen bu hukuk dalının doğuş sebebi addedilen 1859 Solferino Savaşı ile ilişkilendirilmektedir²⁶². Martens Kaydı²⁶³ olarak da anılan ve savaşa bağlı acı ve yıkımı minimize etmeyi merkezine oturtan bu ilke uyarınca savaş esnasında mevcut hukuki kaideler ile henüz düzenlenmemiş olan hususlarda boşluklar insancılık ve kamu vicdanı doğrultusunda doldurulacaktır²⁶⁴. Hukuki kuralın yokluğunda dahi vücut bulan bu ilke daha derinden bakıldığında kuvvet kullanma esnasında hâkim olacak kuralların tamamına sirayet eden bir pozisyonudur. Şöyle ki, hukuk kuralının yokluğunda dahi taraflar insancılık çerçevesinde gereksiz acı ve yıkımdan kaçınmak mecburiyetindeyse, mevcut hukuki kaideler zaten insancılık çerçevesinde değerlendirilecektir²⁶⁵. Bu sebeple gerek savaş araç ve gereçlerinde gerekse yöntem hususunda bir denge unsuru olarak ön plana çıkan ilke, aslında insancıl hukukta kabul edilen diğer ilkeler ile birlikte bir zincir oluşturmakta ve her biri diğeri üzerinde tamamlayıcı rol oynamaktadır²⁶⁶.

Anlatılan bilgiler net şekilde göstermektedir ki İslam hukukunda kuvvet kullanma sırasında ayırım ilkesi, askeri gereklilik ilkesi, orantılılık ilkesi ve insancılığa geniş biçimde yer verilmiştir²⁶⁷. Sivil – muharip ayırımı noktasında kabul edilen ilkeler gerek korunmaya muhtaç görünen kişiler bakımından gerekse muharip olan kişinin net şekilde ayırt ediliyor olması bakımından büyük oranda benzer niteliktedir²⁶⁸. Uluslararası hukuk muharip tarafta kadın olması durumunda bir tereddüde düşmezken, İslam hukukunda bu hususta çekinceler ile birlikte gelen icazet, kadına gösterilen hassasiyetin bir tezahürü olarak görülebilir. Başka bir çıkar yolun bulunmaması halinde sivillere verilen zararın tali zarar olarak kabul edilmesi de askeri gereklilik ilkesinin çizmiş olduğu çerçeveye uygundur²⁶⁹. İnsan onuruna ve hatta ölümlere karşı gösterilen saygı insancılığın doğası ile örtüşmektedir²⁷⁰. Yine sivil nesne – askeri hedef ayırımı ve bu ayırımı gözetirken orantılılık çerçevesinde hareket ediliyor olması İslam hukukunda mala, hayvanlara ve çevreye zarar vermemek konusunda

262 Diakonia International Humanitarian Law Centre; 'Basic principles of IHL – Concepts That are the Corner Stones of International Humanitarian Law' < <https://www.diakonia.se/ihl/resources/international-humanitarian-law/basic-principles-ihl/> > Erişim Tarihi: 24 January 2025.

263 İlk olarak 1899 tarihli Kara Savaşının Kuralları ve Teamüllerine İlişkin Lahey Sözleşmesi'nin Giriş Kısımına Rus Delegesi Fyodor Fyodorovich Martens'in önerisiyle eklenmiş ve 1907 tarihli Kara Savaşının Kuralları ve Teamüllerine İlişkin Lahey Sözleşmesi'nin Giriş Kısımında korunarak 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol ve Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol'ün 1. maddesinde yer almıştır.

264 Mete Erdem, 'İnsancıl Hukukta Martens Kaydı' (2016) 6 (2) İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 211, 215.

265 Kjetil Mujezinović Larsen, 'A 'principle of humanity' or a 'principle of human-rightism'?' in Kjetil Mujezinović Larsen, Camilla Guldahl Cooper and Gro Nystuen (Edr) *Searching for a 'Principle of Humanity' in International Humanitarian Law* (Cambridge 2013) 124-125.

266 Michael N. Schmitt, 'Military Necessity and Humanity in International Humanitarian Law: Preserving the Delicate Balance' (2010) 50 (4) Virginia Journal of International Law 795, 837-839.

267 Ahmed al-Dawoodi and Vanessa Murphy, 'International Humanitarian Law, Islamic law and the Protection of Children in Armed Conflict' (2019) 101 (911) International Review of the Red Cross 551, 572-573; Badar (n 78) 51-52; Cenap Çakmak and Gökhan Güneysu (n 241) 1176; Gardezi (n 102) 126; Shah, 'The Use of Force under Islamic Law' (n 12) 359-362; Yousaf Omar, '“IHL” as “Islamic Humanitarian Law”: A Comparative Analysis of International Humanitarian Law & Islamic Military Jurisprudence Amidst Changing Historical Contexts' (2012) 24 (2) Florida Journal of International Law 439, 466-467; Yüce Akkaya (n 7) 52-58.

268 Gardezi (n 102) 123.

269 Shah, 'The Use of Force under Islamic Law' (n 12) 360-361.

270 Dawoodi, 'Islamic Law and International Humanitarian Law: An Introduction to the Main Principles' (n 105) 17-19.

getirilen kurallar ile örtüşmektedir²⁷¹. Savaş araç gereçleri, yöntemine dair getirilen kısıtlamalar ve savaş sırasında getirilen barış teklifleri ile eman sistemi döneminin şartlarında değerlendirildiğinde, hem orantılılık hem de insancılık kapsamında insancıl hukukla uyuşmaktadır²⁷². Nihai olarak İslam hukukunda insancıl hukuka dair kabul edilen kurallar ile uluslararası insancıl hukuk kuralları elbette özdeş görülemeyecektir²⁷³. Bununla birlikte, her iki hukuk disiplini de, kuvvet kullanmanın kaçınılmaz olduğu noktada adil ve insancıl bir düzeni merkezine alarak oldukça benzer kurallar tayin etmiştir²⁷⁴.

SONUÇ

İnsanlık tarihi kadar eski olan savaş, toplumun her daim düzenlemek zorunda kaldığı bir alan olmuştur. İslam hukuku ve uluslararası hukukun mukayeseli değerlendirmesi neticesinde ulaşılan bulgular hem kuvvet kullanma salahiyeti hem de kuvvet kullanmanın insancılığı noktasında bu iki disiplinin birbiriyle benzer düzenlemelere gittiğini göstermektedir. Çalışmamızda İslam hukukunda cihad doktrininin bir savunma yolu olarak çıktığı, saldırgan teori olarak nitelendirilen kılıç hakkının yapılan genel değerlendirme neticesinde bulunmadığı kanısına varılmıştır. Kabul doğrultusunda, her iki disiplinde de meşru müdafaa temelli bir yaklaşım olduğu görülmüştür. Uluslararası hukukta meşru müdafaa izin veren savunmanın temeline devlet egemenliği oturtulmuşken, İslam hukukunda devletin yanı sıra, küresel olarak Müslüman toplum ve dini savunmak da temelin içerisinde. Bu sebeple, İslam hukukunda uluslararası hukuk doktrininden daha geniş bir savunma anlayışı hâkimdir. Ancak uluslararası hukuk doktrininde sonradan kabul edilen kolektif meşru müdafaa ve koruma sorumluluğu kavramları ile İslam hukuku temeline bir yaklaşım olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Uluslararası hukukta savaşların toplumlar üzerinde oluşturdukları yıkım barış halini temel kabul etmiştir. Aynı doğrultuda, İslam hukukunda da barış ve uzlaşma kapısı kuvvet kullanma esnasında dahi hep açık bırakılmıştır. İslami öğretilerde antlaşmalara uyulması hususunda getirilen net hükümler barış halinin sürdürülmesine katkı sunmaktadır. Binaenaleyh, iki sistemde kuvvet kullanma salahiyetinde içsel farklılıklar mevcut olmakla birlikte birleşme noktaları üzerinden yaklaştığımızda birbirleriyle uyum içerisinde oldukları görülmektedir.

Kuvvet kullanmanın sınırları bakımından genel çerçeve yine büyük oranda benzerlik arz etmektedir. Her iki düzende de insanî eksenli kabuller temel olmuştur. Temel öncelik sivillerin korunması olmuş beraberinde malın ve çevrenin korunması ile kapsam genişletilmiştir. Keyfiyetin önüne geçmek için tedbirlerini alan iki alan da düşmana saygı prensipleri içermektedir. İslam hukukunda ilkesel olarak adı konulmamış olsa da insancıl hukukun temeli oluşturan ilkelerin İslami öğretilere de hakim olduğu görülmektedir. İslam hukukunu doğduğu dönem çerçevesinde değerlendirdiğimizde insancılık hususunda zamansal bir üstünlük bulunmakla birlikte günümüzde insancıl hukukta antlaşmalar ile

271 Nargül (n 115) 243-249..

272 Cenap Çakmak and Gökhan Güneysu (n 241) 1170-1174; Shah, 'The Use of Force under Islamic Law' (n 12) 359.

273 Gardezi (n 102) 126.

274 Recep Çiğdem, 'İslam Hukuku – Savaş Hukuku ve Ahlakı (İnsancıl Hukuk)' (28-30 Ekim 2016) Uluslararası Yanlış Algılar ve Doğru İslam Sempozyumu Bildirileri 395, 409.

oluşturulan oldukça detaylı yapı İslam hukukunda bulunmamaktadır. Nihai olarak İslam hukukun çalışmamızda incelenen kurallarıyla modern uluslararası hukuku bir çatışma içerisinde değildir. Bu benzerlik konusundaki çalışmalar ön plana çıkarılarak medeniyetler arasındaki ortaklıklar ön plana çıkarılmıştır.

KAYNAKÇA

- 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol ve Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol (Protokol I).
- Ahmad M M, 'The Scope of Self-Defence: A Comparative Study of Islamic and Modern International Law ' (2010) 49 (2) Islamic Studies 155-194.
- Albayrak G, 'İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri ve Bu İlkelerin Tarihsel Gelişim Safhaları' iç Fatma Taşdemir ve Gökhan Albayrak (Edr.), *Uluslararası İnsancıl Hukuk Kavramlar İlkeler ve Yeni Gelişmeler* (Adalet 2018) 15-36.
- al-Dawoodi A and Murphy V, 'International Humanitarian Law, Islamic law and the Protection of Children in Armed Conflict' (2019) 101 (911) International Review of the Red Cross 551-573.
- al-Dawoodi A, 'Islamic Law and International Humanitarian Law: An Introduction to the Main Principles' in Zuhdija Hasanović (Ed), *Islamic Law and International Humanitarian Law* (Faculty of Islamic Studies 2020).
- Ali b. Ahmed b. Said Ez-Zahiri İbn Hazm E M, *el-Muhallâ bi'l-âsâr fî şerhil-Mücellâ bi'i-ihisâr*, Derleyen: Ahmet Muhammed Şakir, (Mektebetu Darit-Türas 2005) (5).
- Ali R and Stuart H, *A Guide to Refuting Jihadism: Critiquing radical Islamist Claims to theological authenticity* (The Henry Jackson Society 2014).
- Ali S S and Rehman J, 'The Concept of Jihad in Islamic International Law' (2005) 10 (3) Journal of Conflict and Security Law 321-343.
- Alispahić Z, 'Right to Peace and to initiate a War in Islamic Law' in Zuhdija Hasanović (Ed), *Islamic Law and International Humanitarian Law* (Faculty of Islamic Studies 2020).
- al-Zuhili S W, 'Islam and International Law' (2005) 87 (858) International Review of the Red Cross 269-283.
- Arsava F, 'Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu' (2011) 25 (1) Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 101-124.
- Atıf M, *İslâm Fıkhi* (Nehir Yayınları 1994).
- Avcı C, 'Hilafet/ 1. Bölüm' (*Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*) < <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilafet#1> > Erişim Tarihi 02 Haziran 2024.
- Badar M E, 'The Self-Declared Islamic State (Daesh) and Ius ad Bellum under Islamic Intentional Law' (2017) 1 Asian Yearbook of Human Rights and Humanitarian Law 35-75.
- Bakırcıoğlu Ö, *Islam and Warfare: Context and Compatibility with International Law* (Routledge 2014).
- Batur Yamaner M, 'Principle of Distinction Between Civilians and Combatants in International Humanitarian Law And Its Application in the Recent Iraqi Conflict' (2003) 7 (1-2) Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 27-39.
- Batur Yamaner M, *Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması* (Arıkan Yayıncılık 2007).
- Bilmen Ö N, 'Kuran-ı Kerim Tefsiri' (*Tahavi.Com Ehl-i Sünnet Vel Cemaat*) <<https://www.tahavi.com/hac-suresi/2/>> Erişim Tarihi 1 Mart 2024.
- Bilmen Ö N, 'Kuran-ı Kerim Tefsiri' (*Tahavi.Com Ehl-i Sünnet Vel Cemaat*) <<https://www.tahavi.com/bakara-suresi/7/>> Erişim Tarihi 1 Mart 2024.

- Bilmen Ö N, *Hukuki İslamiyye ve Istilahatı Fıkhiyye Kamusu* (Ravza 2021) (3).
- Birleşmiş Milletler Şartı.
- Bişkin Gemicioğlu Z, 'Kitâbü's-Silâh: Cahiliye ve İslam Dönemindeki Silah ve Savaşlar İçin Önemli Bir Tarihi Kaynak' (2023) 8/16 Kalemname 514-539.
- Boynukalın M, 'Tebliğ' (*Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*) <<https://islamansiklopedisi.org.tr/teblig> > Erişim Tarihi 10 Mart 2024.
- Bozkurt E, *Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanma*, (Nobel 2003).
- Bozkurt N ve Küçükaşcı M S, 'Mekke/ 1. Bölüm' (*Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*) <<https://islamansiklopedisi.org.tr/mekke>> Erişim Tarihi 25 Kasım 2024.
- Bozkurt N, 'Eman/ 1. Bölüm' (*Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*) <<https://islamansiklopedisi.org.tr/eman#> > Erişim Tarihi 3 Aralık 2024.
- Buğda A, 'İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad' (2021) (37) İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 195-213.
- Caner E M ve Caner E F, *Christian Jihad: Two Former Muslims Look at the Crusades and Killing in the Name of Christ* (Kregel 2004).
- Casey-Maslen S, *Jus ad Bellum: The Law on Inter-State Use of Force* (1st edn Hart Publishing, 2020).
- Cohn I and Goodwin-Gill G S, *Child Soldiers: The Role of Children in Armed Conflict* (Clarendon 1994).
- Crawford E and Pert A, *International Humanitarian Law* (4th Edn, Cambridge 2024).
- Çakan İ L, *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları* (Büşra 1992).
- Çakmak C and Güneysu G, 'Exploring Foundational Convergence Between the Islamic Law of Armed Conflict and modern International Humanitarian Law: Evidence from al-Shaybani's Siyar al-Kabir' (2020) 102(915) International Review of the Red Cross 1153-1178.
- Çelik E F, *Milletlerarası Hukuk II* (Filiz 1987).
- Çetinkaya M B, 'İnanç Özgürlüğü karşısında Devletlerin Pozitif Yükümlülükleri' (2012) 9 İdeal Hukuk Dergisi, 40-49.
- Çetintaş R, 'Hz. Peygamber'in Sünnetinde Barış ve Savaş' iç Recep Çetintaş, Anar Gafarov ve İbrahim Türkoğlu (Edr), Çeşitli Yönleriyle Hz. Muhammed (Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları 2017) 117-140.
- Çetintaş R, 'İslâm Hukukunda Gayrimüslimlerle İlişkiler Bağlamında Cihad Anlayışı' (2018) 31 İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 25-53.
- Çiğdem R, 'İslâm Hukuku – Savaş Hukuku ve Ahlakı (İnsancıl Hukuk)' (28-30 Ekim 2016) Uluslararası Yanlış Algılar ve Doğru İslam Sempozyumu Bildirileri 395-410.
- Çil H, 'Hz. Ömer Döneminde Ordunun Silahları ve Lojistiği' 2013 37 Akademik Barış Dergisi 1-21.
- Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol.
- Dadan A ve Güzeş R G, 'Bedir Esirlerinin Serbest Bırakılması ve Bedir Savaşı Sonrası İslam'a Karşı Tutumları' (2023) 33 Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 173-203.
- Demir Ö, 'İslam Hukuku'nda Zimmet Sözleşmesinin Hukuki Kapsamı Ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Görünümü' (2014) 72(1) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 739-758.
- Demirel N, 'Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale Ve Hukuki Meşruiyet Sorunu' (2013) 1 FSM İlmi Araştırmalar İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi 152-172.
- Diakonia International Humanitarian Law Centre, 'Basic principles of IHL – Concepts That are the Corner Stones of International Humanitarian Law' <<https://www.diakonia.se/ihl/resources/international-humanitarian-law/basic-principles-ihl/>> Erişim Tarihi: 24 January 2025.

- Dinstein Y, *War, Aggression and Self-Defence* (Cambridge 2001).
- Doğan H, 'İslam Hukuku Bakımından Savaşta Gözetilen Hukukî ve Ahlâkî İlkeler' (2023) 64 Muhafazakâr Düşünce Dergisi 196-223.
- Dost S, 'Savaş Esirleri Konusunda İslam Hukuku Kuralları ile Uluslararası İnsancıl Hukuk Kurallarının Karşılaştırılması' (2024) 14 (1) Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 3-56.
- Dost S, 'Uluslararası Hukukta Orantılılık İlkesi' (2018) 12 Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi 361-400.
- Eenmaa H, 'The Concept of Anticipatory Self-Defense in International Law After the Bush Doctrine' (2005) 1 Acta Societatis Martensis, 42-66.
- Ekinci E B, *İslâm Hukuku: Umumî ve Hususî Hükümler* (3. Bası, Arı Sanat Yayınevi 2018).
- Erdem M, 'İnsancıl Hukukta Martens Kaydı' (2016) 6 (2) İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 211-286.
- Ereker F A, 'İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı' (2004) 1(3) Uluslararası İlişkiler 1-36.
- Erkiner H H, 'Uluslararası Kuvvet Kullanma Hukuku – Jus Ad Bellum – Bakımından Rusya-Ukrayna Savaşı' iç Adem Özer ve Fatma Taşdemir (Edr), *Stepler, Dinyeper ve Barut: Ukrayna – Rusya Savaşı'nın Uluslararası Hukuk Veçhesi* (Adalet 2023) 39-79.
- Erkiner H H, *Uluslararası Terörizme Karşı Meşrû Müdâfaa*, (5. Bası, Seçkin 2024).
- Erkocaaslan R, 'Benî Mustalik Gazvesi Esnasında Ortaya Çıkan Nifak Hareketleri ve İfk Olayı' (2015) 51 (1) Diyanet İlmi Dergi 129-160.
- Es-Serahsi M, Şerhu's-Siyerî'l-Kebir (İslam Devletler Hukuku), Ahmet Yaman (Ed), Çevirenler: İbrahim Sarmış ve M. Sait Şimşek (Eğitaş Yayınları 2001) (1).
- Forcese C, *Destroying the Caroline: The Frontier Raid that Reshaped the Right to War* (Irwin Law 2018).
- Franck T M, 'Preemption, Prevention and Anticipatory Self-Defense: New Law regarding Recourse to Force' (2004) 27 (3) Hastings International and Comparative Law Review 425-435.
- Gardezi S M A H, 'Comparative Study of Islamic Laws of War and IHL-Points of Convergence for Universal Consensus on Laws of War' (2021) 25 (1) Margalla Papers 115-130.
- Gazali, *El-Müstasfa Min İlmi Usul (İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi)*, Çeviren: Yunus Apaydın (Rey 1994) (2).
- Gönan Y, 'İslâm Hukukuna Göre Canlı Kalkan ile İlgili Hükümler' (2024) 25 (1) Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 237-266.
- Gray C S, *The Implications of Preemptive and Preventive War Doctrines: A Reconsideration* (US Army War College 2007).
- Grotius H, *Savaş ve Barış Hukuku: Seçmeler*, Çeviren: Seha L. Meray (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 222.204.1967).
- Güneysu G, 'Askeri Gereklilik İlkesi Ve Uluslararası İnsancıl Hukuk' (2012) 4 Ankara Barosu Dergisi 91-108.
- Güneysu G, 'Orantılılık İlkesi Ve Uluslararası İnsancıl Hukuk' (2013) 14 Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 451-465.
- Haghparast Ş, 'The Ways of Putting an End to a War in Islamic Law' (2004) 21/30 International Law Review 329-393.
- Hamidullah M, *İslamda Devlet İdaresi* (Beyan 2020).
- Happold M, *Child Soldiers in International Law* (Manchester 2005).
- Harp Esirlerine Yapılacak Muameleye İlişkin 1949 Cenevre Sözleşmesi (III. Sözleşme).
- Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin 1949 Cenevre Sözleşmesi (IV. Sözleşme).

- Hashmi S, 'Islamic Ethics and Weapons of Mass Destruction: An Argument for Nonproliferation' in Sohail H. Hashmi and Steven P. Lee (Eds), *Ethics and Weapons of Mass Destruction: Religious and Secular Perspectives* (Cambridge 2004).
- Haynes II W J, 'Legal Distinction Between Preemption, Preventive Self-Defense and Anticipatory Self-Defense' (2002) General Counsel of the Department of Defense, Secretary of Defense/Pentagon.
- Hofer A, Corten O and Ruys T (Edr), *The Use of Force in International Law: A Case-based Approach* (Oxford 2018).
- Hurç R, 'Hz.Muhammed'in Müşrikler ile Yaptığı Anlaşmalara Siyasal Bağlamda Bir Bakış' (2001) 6 Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 21-40.
- International Committee of the Red Cross, 'Fundamental Principles of IHL' < https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/fundamental-principles-ihl > Erişim Tarihi: 18 January 2025.
- International Military Tribunal (Nuremberg) – Judgement of 1 October 1946, *Proceedings of the International Military Tribunal sitting at Nuremberg, Germany, Part 22 (22nd August, 1946 to 1st October, 1946)*.
- İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l Muktesid (Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Hukuku)*, Çeviren: Ahmet Meylani (Ensar 2015) (2).
- İyidoğan M, 'İslâm Öncesi Dönemdeki Kabile İttifaklarının İslâm Tebliğine Yansıması: Huzâa-Hâşimoğulları Örneği' (2021) 2 (3) Akademik Siyer Dergisi 80-94.
- Karaman H, Çağrıç M, Dönmez İ K ve Gümüş S, *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir* (Diyanet İşleri Başkanlığı 2003) (2).
- Kaufman W, 'What's Wrong With Preventive War? The Moral and Legal Basis for the Use of Preventive Force' (2005) 19 (3) Ethics and International Affairs 23-38.
- Kaya A, 'İslam Hukukunda Milletlerarası Kamu Düzeninin Korunması ve Kuvvet Kullanma Yetkisi' (1998) 7(7) Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 315-325.
- Kaya İ, *Terörle Mücadele ve Uluslararası Hukuk* (Usak 2005).
- Kegley Jr. C W and Raymond G A, 'Preventive War and Permissive Normative Order' (2003) 4 (4) International Studies Perspectives 385-394.
- Kennedy D, 'Modern War and Modern Law' (2007) 16 (2) Minnesota Journal of International Law 471-494.
- Khadduri M, *War and Peace in the Law of Islam* (The Lawbook Exchange 2006).
- Knapp M G, 'The Concept and Practice of Jihad in Islam' (2003) 33 (1) The US Army War College Quarterly: Parameters 82-94.
- Köse S, 'Cihad Şiddete Referans Olabilir mi?' (2007) 9 İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 37-70.
- Kroll S, 'Humanitarian intervention: religion as a reason for intervention' 2016 Religion and the public Sphere, < <http://blogs.lse.ac.uk/religionpublicsphere/> > Erişim Tarihi: 15 January 2025.
- Kurt S ve Rafiye E, 'İslâm'da Cihad ve Terör Örgütlerince Manipülasyonu: El-Kâide Örneği' (2020) 12 (1) Ortadoğu Etütleri 82-117.
- Lambert M, *Crusade and Jihad: Origins, History, Aftermath* (Profile 2016).
- Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye.
- Mégret F, 'When Is It Permissible to Target Child Soldiers?' (2013) American Society of International Law – Lieber Notes 2.
- Meray S L, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler El Kitabı* (2. Bası, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 430 1979).
- Milletler Cemiyeti Misakı.

- Muhammadin F, 'Comparing International Humanitarian Law and Islamic Law on War Captives: Observing ISIS' (2016) 2 (1) International Relations Unida Gontor 123-145.
- Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fi el-Buhârî E A, *el-Câmiu's-Sahîh (Sahih-i Buhârî), Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, Çeviren: Mehmet Sofuoğlu (Ötüken Neşriyat 1987).
- Mujezinović Larsen K, 'A 'principle of humanity' or a 'principle of human-rightism'?' in Kjetil Mujezinović Larsen, Camilla Guldahl Cooper and Gro Nystuen (Edr) *Searching for a 'Principle of Humanity' in International Humanitarian Law* (Cambridge 2013) 124-148.
- Murphy S D, 'The Doctrine of Preemptive Self-Defense' (2005) 50 (3) Villanova Law Review 699-748.
- Nargül V, 'İslam Hukukunda Çevrenin Savaş Sırasında Korunması' (2014) 23 İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 223-249.
- Omar Y, '“IHL” as “Islamic Humanitarian Law”: A Comparative Analysis of International Humanitarian Law & Islamic Military Jurisprudence Amidst Changing Historical Contexts” (2012) 24 (2) Florida Journal of International Law 439-468.
- Oppenheim L, *Oppenheim's International Law, Volume 1*, Robert Jennings and Arthur Watts (Eds.), (9th Edn, Longman 1996).
- Orhan F, 'Cihadın Mahiyeti ve “Tebliğ Metodu” Olarak Kullanılması' (2015) 25 İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 343-359.
- Özdemir A, 'Fıkıh Mezheplerinin Dârü'l-Harb ile İlişkilerde Savaşı Esas Almalarının Sebepleri ve Günümüz Açısından Tahlili' (2013) 13(1) Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 113-134.
- Özdemir A, *İslâm Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeni ve Savaş Hukuku* (Murat Kitabevi 2017) .
- Özel A, 'Cihad/ 1. Bölüm' (Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi) <<https://islamansiklopedisi.org.tr/cihad#1>> Erişim Tarihi 25 Şubat 2024.
- Özel A, 'Esir' (Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi) <<https://islamansiklopedisi.org.tr/esir>> Erişim Tarihi 29 Kasım 2024.
- Özel A, 'İslam Hukuku ve Modern Devletler Hukukunda Mukabele Bilmişil / Misilleme / Karşılıklılık' (2005) 5 İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi 49-65.
- Özel A, *İslam Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı* (Marifet 1982).
- Özel A, *İslam ve Terör/ Fıkhi Bir Yaklaşım* (Küre Yayınları 2014).
- Özer A, 'Uluslararası İnsancıl Hukukta Askeri Gerekliklik İlkesi ve İnsani Mülahazalar Arasındaki Denge' (2023) 4 (2) Türk Savaş Çalışmaları Dergisi 189-211.
- Parrott J, 'Jihad as Defense Just War Theory in the Quran and Sunnah' (2016) Yaqeen Institute for Islamic Research 1-19.
- Reçber S, *İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu* (Oniki Levha 2016).
- Roscini M, *International Law and the Principle of Non-Intervention: History, Theory, and Interactions with Other Principles* (Oxford 2024).
- Sabun M, 'İslam hukukunda intihar eylemleri' (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi 2018).
- Sak Y, 'Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye'de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler' (2014) 44 Uluslararası İlişkiler Dergisi 121-153.
- Schmitt M N, 'Military Necessity and Humanity in International Humanitarian Law: Preserving the Delicate Balance' (2010) 50 (4) Virginia Journal of International Law 795-839. 837-839.
- Shah N A, 'The Use of Force under Islamic Law' (2013) 24(1) The European Journal of International Law 343-365.
- Shah N A, 'Self-Defence in Islamic Law' (2005-2006) 12 Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law 181-208.

- Sutton R , *The Humanitarian Civilian: How the Idea of Distinction Circulates Within and Beyond International Humanitarian Law*. (Oxford 2021).
- Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî E D, *es-Sünen (Sünen-i Ebû Dâvûd), Süneni Ebû Dâvûd Tercene ve Şerhi*, Hazırlayanlar: Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar ve Necat Akdeniz (Şamil Yayınevi 1988).
- Şeker Görener A, 'The Doctrine of Pre-Emption and the War in Iraq Under International Law' (2004) 9 (2) *Journal of International Affairs* 33-44.
- Tarhanlı T, 'Kuvvet Kullanma, Meşruiyet ve Hukuk' (2003) 19(1) *Anayasa Yargısı*, 11-34.
- Taşdemir F, *Terörizm ve Ülke Dışı Kuvvet Kullanma Hukuku*, (Nobel 2020).
- Thürer D, 'The "Failed State" and International Law' (1999) 81 (836) *International Review of the Red Cross* 731-761.
- Topal A H, *Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı*, (Beta 2005).
- Topçuoğlu A A, 'Savaşta İnsan Haklarının Korunmasının Dinî ve Ahlâkî Temelleri: İslam Hukuku Açısından Bir Değerlendirme' (2022) 9 (1) *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 114-138.
- Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü.
- UN General Assembly, A/RES/20/2131, 2131 (XX). *Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty – 21 December 1965*.
- United Nations General Assembly, A/RES/60/1, *Resolution adopted by the General Assembly on 16 September 2005*.
- Uzun E, 'Haklı savaş düşüncesinin batılı kökleri: İlk çağlardan yirminci yüzyıla Jus Ad Bellum kavramı' (2010) 6(21) *Uluslararası Hukuk ve Politika* 19-33.
- Waxman M C, 'The Caroline Affair in the Evolving International Law of Self-Defense' (2008) *Lawfare* 1-5.
- Wood M, 'The Caroline Incident-1837', in Tom Ruys, Olivier Corten, and Alexandra Hofer (Edr), *The Use of Force in International Law: A Case-Based Approach* (Oxford Academic 2018) 5-14.
- Yakut S, *Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu* (Atlas Akademi 2021).
- Yaman A, 'Savaş/ 1. Bölüm' (Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi) < <https://islamansiklopedisi.org.tr/savas#1> > Erişim Tarihi 07 Haziran 2024.
- Yaman A, *İslam Kamu Hukuku* (Bilimsel Araştırma Yayınları 2020).
- Yıldırım D D, 'İnanç Amel ve Ahlâk Ekseninde Kur'an'da Zulüm Kavramı' (2016) 9 *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35-67.
- Yüce Akkaya S, *İslam Hukukuna Göre Uluslararası İnsancıl Hukuk Ve İnsan Hakları* (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019).
- Yücel A, *İslam Savaş Hukuku Ve Cihad Kavramı*, (Aziz Dağıtım 2021).
- Zawati H, *Is Jihad a Just War?: War, Peace, and Human Rights Under Islamic and Public International Law* (1st edn, Edwin Mellen 2001).
- Zuhayli V, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, (Risâle Yayınları 1994) (8).